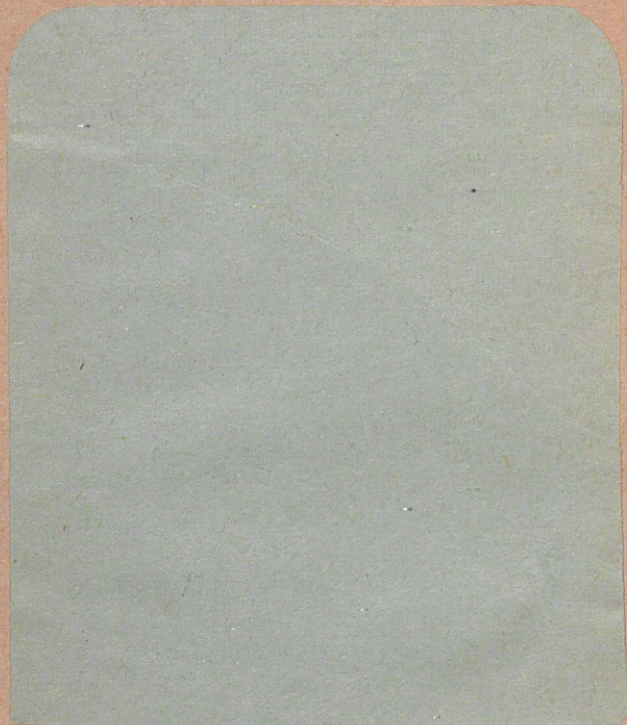

3854

792(47.925)

W-194

2004

2011

92 ԵՐԱՄՅԱՆ
Ա-ՅՈ

ՊԵՏՐՈՍ Հ. ԱԴԱՄԵԱՆ

Ա.

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Ա. Ռ.

Ս Ա Ն Դ Ր Օ

16 3-1891

Բ.

„ԲԱՐԵԱՒ ՄՆԱԲ ԻՄ ՅՈՅՍԵՐ“

(մենախօսութիւն)

(Արտատպւած «ՄՈՒՐՃ» ամսագրից)

800
10-ԱԴ

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինիանցի

Типогр. М. Д. Ротинианца на Гол. пр.. д. № 41
1894

80
40-ԱԴ

10]

պ ա.

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

792(47.925)9

Ա-19

ՍԱՆԴՐ

1886-1891

Բ.

1001
26

«ԲԱՐԵԱՆԻ ՄՆԱԲ ԻՄ ՅՈՅՍՆԵՐ»

(մենահայտնի թիւն)

(Արտատպւած «ՄՈՒՐԶ» ամսագրից)

905

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Գ. Ռոտինյանցի

Типогр. М. Д. Ротинянца, на Гол. пр. д. № 41

1894

611 2/1238

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Մուրճ» ամսագրի էջերում հրատարակեց մեր «Պետրոս Աղաման» վերնագրով գրածքը, որ համառոտ հայեացք էր միայն նրա կեանքի և գործունեության վրայ, և ոչ մի կողմից չէր կաշույն համարել իբրև մի լիակատար գրածք: Մեծ արևեստագետի հոգու բոլոր խորշերը մեր առաջ բանալու համար հարկաւոր էր որ ինքը, իր սեփական գրչով, իր իսկական խօսքերով ներկայանար մեր աչքին: Եւ մենք մեծ արեստագետով հեռաքրքրողներին և նրան զնահատողներին ներկայացնում ենք նորա առ պ. Ալ. Ստեփանեանց գրած 50 հատ նամակները, որոնք ոչ թէ իր կիրթ ճաշակին, զգայուն հոգուն, անհուն սիրոյն և վառ երևակայութեան ինքնախօս վկայներն են, այլ և մի որոշ ժամանակաշրջանի կենսագրական յիշատակարանն է, թէև թերի, ուր ծագող արեւը լուսաւորում է իր շուրջը, հասնում է միջօրէի բարձր գագաթին, աջ ու ահեակ սփռում, ողողում է իր լուսով և ջերմութեամբ և ապա կամաց-կամաց մութ թուխտերով շրջապատւում և վերջապէս մայր է մտնում, անհետանում մռայլ մթութեան և խաւարի մէջ:

Թէև պ. Ա. Ստեփանեանցի համեստութիւնը չէր ներում որ այս նամակները հրատարակութեան

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 15 Октября, 1894 г.

30207-4 h

13278-58

տրւէին, բայց ինչպէս շատերի, նոյնպէս մեր թախանձանքը և սրանով իր անմոռանալի և յաւերժ ողբալի մեծ արւեստագէտ բարեկամի բնաւորութեան աւելի որոշ պարզեցումն և առհասարակ թատրոնական գրականութեան և պատմութեան իբր նիւթ լինելուն համոզելով, մեզ յանձնեց արտագրութեան և հրատարակութեան տալու համար, նախապէս կրճատելով նամակների միջից այն մասերը, որոնք լոկ ընտանեկան և կամ ու է անձնական գործի հանգամանքն ունէին:

Մեծ արւեստագէտի հատուկտոր և կամ բաւականաչափ գրած նամակներ թէև շատերի մօտ գրւած կան, բայց ոչ մինը չունի այն նշանակութիւնը ինչ որ ունին պ. Ա. Ս.-ցի մօտ եղածները, որոնք բացի իրանց պատկառելի թւից, հետաքրքիր են նորա համար որ՝

1) Նոքա անընդհատ գրւած են 1886 թ. յունիսի 16-ից մինչև իր վերջին օրերը, 1891 թ. ապրիլի 3. այդ թւականից ճիշտ երկու ամիս յետոյ խաւարեց իր կեանքի արեւը, միմիայն 86—87 թւականի թատրոնական սեզոնն է՝ որ Տփլիսումն էր, և շատ մօտ իր հոգեհատոր Ս.-ին՝ բաց է մնում իր նամակների շարքում յիշատակելուց:

2) Այս գրութիւններում Ադամեան իր ամբողջ ներքին աշխարհը անկեղծօրէն բաց է անում Ս.-ի առաջ, նա հրճւում է, ուրախանում, խաջում, տխրում, բարկանում, կատակում, լաց լինում, կար-

մըրում, բողոքում, և այս բոլորը առանց քաշելու, նախապէս ապահով լինելով Ս.-ի գաղտնապահ ոգոյն:

Այս գրութիւնների շարքում թիւ 35 նամակը մի հետաքրքիր և շօշափելի խոստովանութիւն է Ադամեանի մեծ և անհուն հաւատքին և մի քանի անգամ ուշի ուշով կարդալով այդ գրւածքը, մենք հաւատացինք որ Ադամեան ցանկանում էր որ իր այդ գրութիւնը վաղ կամ ուշ տպագրւէր: Այդ գրւածքում, հանճարաւոր դերասանը, խոնարհած նախախնամութեան առաջ, հանդիսաւոր կերպով արտասանում է ընդհանուրի առաջ իր դաւանանքը, լի հաւատով և անկեղծութեամբ. նորա ձայնը այդ միջոցին կարծես լսում է բազմութեան առաջ ջերմեռանդն քարոզող կրօնի պաշտօնեայի պէս, որ պատրաստ է իր վարդապետութեան հակառակորդին առաջ հարիւր հազար փաստ թափել, ապացուցանելու համար իր քարոզութեան ճշմարտութիւնը...

Մի քանի նամակներում լսում են նորա բարեկացոտ շեշտերը այնքան պարզ և որոշ, որ մեծ արւեստագէտը պատկերանում է ընթերցողի առաջ. ահա նա, արագ, կանոնաւոր չափւած քայլերով անցուդարձ է անում սենեկին մէջ, ունքերն ու շըրթունքը դողողում են յուզմունքից, կապոյտ աչքերը տարօրինակ կերպով փայլատակում, և մեծ, գիսախուլ գլուխը ցնցում տնհանդարտ, բարկացած գոռում է նա, և նորա արտասանած ամեն մի բարձրագոյն խօսքից յետոյ տիրող խոր հանդարտու-

Թիւնը աւելի սուր և զգալի են զարձնում իր բեր-
նից արձակւած շանթերը: Մի աչլ տեղ նա իբրեւ
երկնառաք զիտութեան հրեշտակ խանդաղատանօք
զուրգուրում, զողում է իր հիւանդ բարեկամի վրայ,
որին սիրում էր ոչ նւազ պ. Սա.-ից, և այդ հի-
ւանդի վրայ ունեցած հոգածութիւնը տեղի է ու-
նենում այն պահուն՝ երբ իր կենաց օրերը հաշւած
էին օրերով ու ժամերով:

Իր մի քանի նամակներում նա այնքան սի-
րուն է և զրաւիչ, որ կարծէք Աղամեան ճգնել էր
ինքնիրան ամբողջովին զետեղել իր գրութեան մէջ,
և իսկապէս յաջողւած էր: Նրա գրւածքի մի մեծ
արժանաւորութիւնն էլ այն է, որ իր ամեն մի տո-
ղում, ամեն մի բառում պահած է իր ինքնուրոյն
և տարօրինակ բնավորութեան բոլոր նշանները:

Սոյն նամակները տպւելիս չենք կարող ի բոլոր
սրտէ չցանկանալ որ ժամ առաջ լոյս աշխարհ հան-
ւէին ողբացեալ դերասանի գրած բազմաթիւ բա-
նաստեղծութիւնները, որոնցից շատերը ինձ կար-
գալիս, համոզւում էի որ մի թանկագին հատոր
պիտի լինի 19-րդ դարու գրականութեան մէջ. յու-
սանք որ պ. Թաշճեան, մեծ արւեստագէտի քեռայրը,
իբրեւ աւանդապահ նորա գրւածքներին, պէտք եղածը
կը անօրինէ ձեռագրերի շուտափոյթ հրատարակու-
թեան համար:

Մինչդեռ մենք այս նամակները չանձնում էինք
հրատարակութեան, լսեցինք որ տ. Զաքելի մօտ

կայ Աղամեանի մի ձեռագիրը, և յարգելի տիկինը
յօժարակամ մեզ յանձնեց տպագրութեան համար,
որ կցում ենք այս նամակներին իբրեւ յաւելւած:
Ձեռագրի վերնագիրն է «Բարեւա մնաք իմ յոյսեր»,
որ մեծ արւեստագէտը Մանսֆէլդի հետեղութեամբ
իր խնդրի համաձայն գրել և նւիրել է տ. Զաքե-
լին: Այդ փոքրիկ մենախօսութիւնը կրկին ապացոյց
է Աղամեանի բեղմնաւոր գրչին, սրամտութեանը և
վերին աստիճանի զարգացած գեղագիտական ճաշա-
կին: Այս մասին մեր կրկնակի շնորհակալութիւն-
ները յայտնելով յարգելի տիկնոջ, կը ցանկանանք որ
նորա հատուկտոր ցրւած ձեռագրերը հետզհետէ շու-
տափոյթ լոյս աշխարհ գային որպէս զի գէթ նրա-
նով սփռուէին այն հազարաւոր սրտերը, որոնք ի խոր
խոցեցան այդ աննման հանճարի անփոխարինելի և
անժամանակ կորստով:

Ա. Մ. Վրոյր:

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր

Թիւ 1.

16 Յունիսի 1884 (6) Մոզդոկ

Սիրելի բարեկամս պ. Ստեփանեանց

Երեք օր առաջ ստացալ ձեր անգին նամակը. աչսինքն Մոզդոկ հասնելուց երկու օր չետու, և իմ ուրախութեանս չափը կարող էք հասկանալ եթէ (աչսպէս ասած) ձեր սրտին հարցնէք... Անշուշտ ալժմ փոքր ինչ տխրած կը լինէք ինձ դէմ թէ ինչո՞ւ համար աչսքան ժամանակ չգրեցի ձեզ, որովհետեւ, նախ կասկած չունիմ որ իմ լռութիւնս իբրեւ մոռացութիւն բացատրէք, մոռանալ ձեզ՝ աչք անկարելի է, մանաւանդ չսիրելը: Սակայն եթէ վաղ գրէի, իմ գրութիւնը աւելի տխրեցնէր գուցէ ձեր ազնիւ սիրտը... չունէի շիտակը մի լաւ բան ձեզ հաղորդելու, ձեզ ուրախացնելու:

Մինչև ալժմ, Տփլիսից մինչև ալստեղ թէ խմբին ¹⁾ և թէ իմ անձի համար ծախսած գումարիս քառորդը միայն կարողացալ լետ առնել. աչսինքն 200 ռ. որ վ.լա. դիկաւկաղի պատւական հաւերը ինձ ընծաւեցին: Աչք էլ կրկին ծախս արի մինչ աչսօր:

Բայց աչք բոլորին հետ պէտք է ձեզ ուրախացնեմ չալտնելով, որ բարոյապէս գտած պատիւնիս և ընդունելութիւննիս անմոռանալի և աննման է. ճաչեր, հրաւերք

¹⁾ Աղամեան Տփլիսից մեկնելիս ինքը վճարեց ղեռասանների ճանապարհածախսը մինչև վ.լադիկաւկաղ, աչստեղի ներկայացման արդիւնքներից դուրս գալու պալմանաւ, որ և ստացաւ:

և ալէն: Մեր տղերքը իրանց բաւականի լաւ են պահում,
ի բաց առեալ երբեմն գարեջրի շիշերի ազդեցութիւնը և
ծուլութիւնը: Առողջութիւնս միաւն շատ գոհացուցիչ չէ,
որոնց պատճառն է Տփլիսի կանոնաւոր կեանքիցս մէ-
կից չանկարծ դադարեցնող, չուզեալ և անկանոն ապ-
րուտ, որն որ ինչպէս կը գուշակէք՝ վիճակիս հետեանքն
է: Սակաւն դարձեալ աշխատում եմ խնամք տանել իմ
առողջութեան, ապահով լինելով որ ձեզ, բարեկամիս
ևս հաճելի է ալդ:

Մողղոկի շոքը անտանելի և անհանդուրժելի էր
մեր հասած օրերը. ես դորա նման շոք դեռ չէի զգացել.
շնչել, գործել, մտնել առնելն անկարելի էր. վրաւի
կարծում էի թէ արիւնս գլուխս խփէ ու գփւեմ, բաւց
կարծես Աստած ողորմեց և ահա երեք օր կը լինի որ
մի զովարար քամի ամբողջ է մեզ բազմատանջներէս:
Քաղաքը մեռեալ և ամալի դրութեան մէջ է, բաւց աչի-
քան զգալի չէ լինում մեզ, չըջապատւած լինելով պատ-
ւական հիւրասիրութեամբ և չարգանօք: Աւսումնարանի
սենեկաց մէջ տէրն մեզ բնակարան, ուր և գտնուում է
բեմին սրահը, երկուսն էլ անվարձ, ավստս որ հաստցիւ
290-ից աւելի չէ. ապա թէ ոչ առաջին ներկայացման
օր նուաճ պէս լինէր սրահ՝ բաւականին կը շահէինք.
երկրորդը անձրևի պատճառաւ գրեթէ անշահ էր, միայն
130 ու. Մուղիքին վճարում ենք 20 ու, լուսաւորութեան
10 և համարեա ուրիշ կարևոր ծախքեր չկան: Փառք և
պատիւ Մողղոկի անշիւ երիտասարդաց, որ ամեն ջանք
ի գործ են դնում թեթեալեղիւ համար մեր ծախքերը
ու կենսական պիտուից հոգսերը:

Վաղը կրկին կտանք մի դրամատիքական երեկոյթ,
որ միաւն անւամբ կը լինի իմ բէնէֆիսը՝ եթէ չեմ
տաճուի. ալդ երեկոյթի վրաւ մեծ լոյս ունիմ. տեսնենք:

Սիրելի և թանկագին Բաշինջաղեանին գրկելով
համբուրեցէք իմ կողմից. ասէք իրան իմ անբաւ շնոր-
հակայութիւնս լուսանկարց Ջրանկարին համար, որն որ
ստացանք Վլադիկաւազում կրկնութեան ժամանակ այս
կերպիւ. աչի օրը Վրուլ, Պարոն-Սարգսեանց և Ազադեան
ժամանակին ներկա չէին կրկնութեան, և ես, ինչպէս
կերեակալէք, սաստիկ նեղացած, սպասում էի որ եթէ
դան՝ զանգատւեմ, բաւց ամեն նեղութիւն և դանգաժ
ուրախ ծիծաղի և անզուսպ հետաքրքրութեան փոխարկ-
ւեցան՝ երբ երեքն էլ մի առաջին քարթանի ծալքե-
րից բռնած «պատկերները, պատկերները» գոչելով բեմ
մտան... բոլորն էլ խնդրում են որ մատուցանեմ ձեզ
իրանց երախտագէտ զգացմունքները, ձեզ երկուսիդ էլ
իմ կարօտ համբուրներովը:

Յառաջիկա կիրակի օր չուսամ հասնենք Պիատի-
գորսկ, որտեղից կրկին կը գրեմ ձեզ—ողջ և առողջ եղէք.
և մի երկմտիք բնաւ իմ սիրոյ մասին, քանի որ ես ողջ
եմ. համբուրելով ձեզ մնամ ազնւութեանդ անձնւէր և
ցարգոյ:

Թիւ 2. 8 չուլիսի 1886 թ. Պետտիգորսկ.

Թանկագին եղբայր իմ և բարեկամ

Ստացաւ սիրալիւ նամակնիդ և աչի մի քանի տուն
ոտանաւորը որ բարեհաճեր էիք գրել ինձ համար... եթէ
ուրախացաւ ասեմ, քիչ է, միայն կարող եմ ասել որ եր-
ջանիկ եմ դոնեաւ սրտով և հանդարտ հոգով, երբ մտա-
ծում եմ որ վաչկւում եմ ձեզ նման մի ազնւագոյն անձի
սէրն ու բարեկամութիւնը:

Խումբը, ըստ իմ պալմանի զօրութեան, ցրեցի այստեղից մի քանի պատճառներ չհամար ¹⁾...

Այժմ մնում են ինձ հետ պ. Վրոյր և տիկ. Զաքեյ և մի Ղազար անունով տղա՝ որ Մոզդուկից առի իմ ծառայութեան, նոցա հետ պիտի գնամ Ղրիմու քաղաքները...

Գրկելով և համբուրելով մնամ սիրելութեան ձեր ի չարգանս անձնէր:

Եթէ ժամանակնիդ ներէ, աղնիւս, բարեհաճեցէք ինձ համար նալել 3 սենեակ երկրորդ չարիկ մի ուրախ փողոցի մէջ, թատրոնին մօտ...

Թիւ 3.

1886, 5 սեպտ. Թէոդոսիա.

Սիրելիդ իմ բարեկամ Աղէքսանդր.

Զեր վերջին նամակը ստացալ պ. Վրոյրի նամակին հետ և ահա շտապում եմ պատասխանել. նոյնպէս և խաչատրեանցի ստորագրութեամբ ստացալ մի հեռագիր՝ որով խաչատարում է թէ ամսոյս 11-ին Գոմիթէն որոշել է առաջին ներկայացումը սկսել ինձանով, իսկ ես արդէն, Սոխիկոյին էլ չալտնի է, որ ստորագրութիւն դրի պալմանադրին աչն համաձայնութեամբ որ սեպտեմբերի 15-ին պէտք է գամ Տփլիս, նոքա էլ համաձայնեցան. ուստի այդ հեռագիրը աւելորդ էր, և մանաւանդ երբէք չի չուան որ առաջին ներկայացմանը ես մասնակցեմ:

¹⁾ Աղամանս խմբի հետ ոչ մի գրաւոր պալման չէ ունեցել, եղածն էլ բերանացի էր և անորոշ: Խմբի ցրելու պատճառներն են ա) իւր վարչական ընդունակութիւններից զուրկ լինելը և բ) խմբում պատահած զանազան տարաձայնութիւններ, որոնց չէր կարող տանել Աղամանս:

երբէք: Շատ շնորհակալ եմ լինէի, եթէ Սոխիկոյին իմացնէիք այդ բանը:

Աւստեղ ամեն օր ծովն եմ լողանում. նկարեցի և վերջացրի ընծալով իրան Աւազովսկու պատկերը, որից շատ բաւական մնաց և հաւանեցաւ աշխատութեանս, մի փոքր նկար ընծալեց ինձ և ալն և ալն...

Երեկանից ի վեր ալստեղ սկսեց գիշերահաւասարի փոթորիկը եթէ ոչ վաղը, շաբաթ, ճանապարհ պիտի ելնէի շոգենաւով, եթէ մինչև երկուշաբթի փոթորիկը չարունակէ ստիպւած եմ լինեմ ցամաքից, Վլադիկաւկազի վրայից գալ, որն որ շատ ու շատ թանգ պիտի նստի. ինչ արած, ճիշդ տասնհինգին Տփլիս գտնելու համար պիտի թողնեմ Աւազովսկու ընկերութիւնը, ծովի բաղանիաց առողջարար ազդեցութիւնը, ապա թէ ոչ դռնեա մի ամիս աւելի աւստեղ մնալս շատ նպաստաւոր էր ինձ համար:

Վլադիկաւկազից կուտամ հեռագիր—համբուրելով ձեզ մնամ սիրելութեան ձեր:

Պր. Վրոյրին և բոլորին բարեցէք:

Թիւ 4.

16 յուն. 1887, Բաթում.

Սիրելիդ իմ Սանդրօ.

Ճանապարհորդութիւնս շատ հանդիստ էր. սիրողաց խումբը զիմաւորեց ինձ կապարանում, և վերջապէս երեկ երեկոյեան տուի իմ առաջին երեկոյթս, որն որ բաւականի շահակտ եղաւ. ախինքն թատրոնը կիսից աւելի լիքն էր, և պ. Արչակ Ծատուրեանը, որ մի շատ աղնիւ մարդ է երեւում, սիրողների հետ շատ օգնեց ինձ, և առաջիկալ ուրբաթ պիտի տամ «Ոճրագործի ընտանիքը» զբամանս:

Չնայելով ալդ բոլորին, սրտով էլ հաճելիստ չեմ, մանաւանդ մեր ամենասիրելի Բաշինջաղեանի տկարութիւնը ինձ մտատանջութիւն է պատճառում. խնդրեմ, սիրելիս, լուր հաղորդես ինձ չուտով նրա մասին, և իրան էլ գրիր անգապաղ, որ անպատճառ կ'ուժիս խմէ՝ ալս ամառ, եթէ մի որ և է կուրծքի տկարութիւն էլ կալ, անպատճառ դորանով առաջն առած կը լինի:

Բաղաժիս բեռը շատ ծանր է գալիս. շատ դո՛ւ եմ որ գոնէ աւելորդ բաները ապահով քեզ մօտ եմ թողած: Այժմ էլ ուզում եմ դեռ մի քանի արծաթեղէն իրեղէններ և նկարներ հետա չառնել: Սակաւն եթէ Տիֆլիս քեզ ուղարկեմ՝ գոնեա 8 ռուբլու մօտ պիտի ծախսեմ, արդեօք ինձ խորհուրդ կուտան, նրանց էլ ալստեղ պ. Ծատուրեանի մօտ թողնելու. գրիր անգապաղ:

Նույնպէս աղնիւ մօրդ ու քրոջդ ողջունելի իմ կողմից. գրկելով քեզ միամ եղբայրական սիրելութեանդ գնահատող և սիրող քույր:

Թիւ 5.

19 յուն. 1887 թ. Բաթում.

Սիրելիդ իմ Ս.

Ի սէր Աստուծոյ, ազատիր ինձ սա թղթատան փորձանքից... Գրքերս տակաւին չեն լանձնել Բագու—Վարչամեանցին՝ անոնք սխալ գրած լինելու համար. փոխանակ Сегѣю Михайловичу գրելու, գրել եմ Михаилъ Сегѣевичу:

Յետո՞ւ նամակներ գրեցի, հեռագիր տւի որ իրօք նրա անունը Ս ա Ր գ ի ս է, ալ ոչ Մ ի ք ա լ է: Հեռագրիս վրայ իմ ստորագրութիւնը ապահովացրուց և հաստատեց հեռագրատունը, դարձեալ ոչինչ չէ օգնում: Ահա նորից նամակ ստացալ—գուցէ աչն հալ երիտասարդի ձեռօք,

որ փողի բաժանման մէջ է ծառայում. հաճաչելով թէ ինձ և թէ քեզ, և տեսնելով ալս երկու կւիտանցիւաները՝ բարեհաճի հեռագրել տալ Բագու թղթատան կառավարութեանը. խնդրեմ բարեկամս, մի կերպիւ վերջացնել ալս գործը: Ապացուցի համար ուղարկում եմ քեզ և Վարչամեանի վերջին նամակը:

Բաթումի օդը շատ վնասեց ինձ. առաջին ներկաւացումիցս մնաց միայն 130 ռ., որ ծախքս անգամ չէ և ի լրումն դժբաղդութեան, Սաֆրազեանը եկաւ ալստեղ և ուզում է ներկաւացումներ տալ՝ սիրողները գրաւելով: Ահա ալս հանգամանքների մէջ չգիտեմ թէ ինչպէս կ'անցնի ալս երկուդեան «Բաղաքական մահը»:

Գրիր ինձ մեր անգին բարեկամ Բաշինջաղեանի ստողջութեան մասին:

Գրկելով քեզ միամ սիրելութեանդ եղբայր:

Թիւ 6.

27 յուն. 1887 թ. Բաթում.

Սիրելիդ իմ Ս.

Անշուշտ երէկ ստացած կը լինես հեռագրիս թէ՞ Վարչամեան ստացել է ծրարները, և որից ես նամակ առի:

Գործերս ամենավատ ընթացք ունեցան ալստեղ, առանց հաշուելու ալդ անիրաւ և վատթար կլիմայի ազդեցութիւնը, որ ինձ ջերմ տւեց, նորոգելով քաթարս: Կ'ասես թէ Ս...դեանը չէ կարող վնասել, գուցէ աչն. բայց ալսքանս զիտցիր, որ ալստեղ զոկերից կազմած մի կուսակցութիւն ունի. և աչր ու կին փողոցներում ու խանութներում ման գալով տոմսակ են ծախում:

29-ին կը տամ վերջին ներկաւացումս, գոնեա մասամբ ծախքերս հանելու համար, և կը մեկնիմ 30-ին Քէրչ, ալստեղ գրիր до востребования.

Առ ալժմ ց'տեսութիւն, ներիր տւած նեղութեանցս, ողջուն սիրելեացդ, Բաշինջաղեանին, որից մանաւանդ իւր առողջութեան մասին ավստս որ դեռ մի լուր չ'ունենմ:

Ձեռքերնիդ սեղմելով մնամ Ձեզ սիրող և չարգող:

Թիւ 7. 1887 թ. 21 լուլ. Սիմֆերոպոլ.

Խմ սիրելի Ս.

Մի քիչ ուշացրի նամակնուդ պատասխանը, որովհետեւ կեանքս շատ չուզած էր, հիւանդոտ և անստուգութեան մէջ: Կէրչի տաժանելի նեղութիւններից լիտու, առանց մի կոպէկ շահելու և վնաս կրելով եկալ հասալ Սիմֆերոպոլ, ուր ոչ ոք չի կալ ալժմ, բայց գտնւած հալերը շատ սիրով ինձ ընդունեցին, և չնայելով հասարակութեան մեծագոյն մասին գիւղերում լինելը, ստիպւած եմ մի ներկայացում տալ թատերասէրների հետ, որ գոնեա ծախքերս հանեմ: Սափարեան քահանայի հետ տեսնեցալ, լալտեցի նամակ չի գրելուն համար զարմանքս, բայց նա ինձ պատասխանեց ալսպէս.

«Ասացի սիրողներին, նոքա համաձայնւեցան, տւի ձեր հասցէն ալ. Ստեփանեանցի վրալ, և նոքա ինձ խոստացան հեռագրել ձեզ թէ ուրախութեամբ սպասում ենք ձեր գալուն և պատրաստ օգնելու, և ես վստահ լինելով որ թատերասէրք ձեզ պիտի հեռագրեն, հանգիստ եղալ. (փոխանակ ասելու մեծ ծուլութիւն արի) և աւելորդ համարեցի ձեզ գրելը: Բալց չետու Ս.-դեանը (անշուշտ ինձ վնասելու համար) խորհուրդ տւեց սիրողներին, որ աւելի ապահով կը ստանամ հեռագիրը և

աւելի շուտով, եթէ Ադամեանին թատրոնում հեռագրեն՝ փոխանակ ալ. Ստեփանեանցի հասցէին: Եւ ես մինչև անգամ ոչինչ դեռ չըստանալով, և երկու ամիս հիւանդոտ և ապարդիւն Բաթումի և Կերչի մէջ թափառելուց լիտու եկալ հասալ ալտեղ հէնց ալն ատեն՝ եբբ ամենքն էլ ինձ տեսնելուց չուսերն կտրած՝ գնացել են գիւղերը օգ փոխելու կամ լողանալու: Բաթումի մէջ ալլ Ս.-նը վնասեց ինձ և ալտեղ էլ Սիմֆերոպոլի շահերս փչացրուց: Ահա թէ ինչ մարդկանց ձեռքերում խաղալիք է եղած կրկու ամսից ի վեր սիրելի Ադամեանը: Հիմի համոզում էք թէ չնչին մարդիկն էլ կարող են մեծամեծ վնասներ հասցնել մեզ...»

Օգոստոսի 4-ին կրկին Թէոդոսիա կը վերադառնամ, ուր անշուշտ կը գրէք ինձ, աղնիւս, լիտողեալ հասցէիս: Բաշինջաղեանի, մեր հոգեկցորդ սիրելուն հազը շատ ու շատ ցաւացնում է սիրտս: Խնդրեմ գրեցէք իրեն, որ դալ անպատճառ Թէոդոսիա ինձ մօտ ընակելու մինչև սեպտեմբերի սկիզբները: Ես էլ վաղը պիտի գրեմ: Ողջ և առողջ եղէք, սիրելիդ իմ, գրելով և համբուրելով ձեզ մնամ սիրելութեանդ կարօտ և անձնէր: Խմ հապէս՝ Θεοδοσία, Τόμας Βαβυλωνίω, Αρτιστύ Π. Ι. Αδαμьяνυ.

Թիւ 8.

Սիրելիդ իմ Ս:

Ահա չորրորդ օրն է, որ գիշեր և ցերեկ տանջւում եմ սարսափելի ատամնաղաւով, աղնպէս՝ ինչպէս Բաթումի մէջ: Վերջապէս երես աղնպէս ուռեցալ, որ ատամնարովը հարկադրեց օպերացիա անել, դա-

նակով ձեռքեց միսը և ահտեղից բաւականի արիւն և թարախ հանելով հանգստացաւ: Աչժմ կարողանում եմ խօսել, ման գալ: Վաղը երեկոյեան պիտի ներկայացնեմ Վօրրադոն, իսկ հետեւալ օրը ճամբալ ելնեմ ի Թէոդոսիա. տոմսակները շատ վատ են վաճառոււմ, չգիտեմ թէ բնչ անեմ...

Գրիր ինձ անչապաղ ի Թէոդոսիա ուղարկած հասցէիս և նեղութիւն կրիր խնդրեմ ուղարկել ինձ Նոյնպէս 10 օրինակ իմ գրքերից, և Մոսկաւից ստացելիք «Сезонъ» ժուրնալը պատկերազարդ, ուր բաժանորդ եմ գրւած ձեր հասցէն տալով:

Ներեցէք, սիրելիք, իմ տւած նեղութեանցս, խընդիրներս մի մոռնաք որ արեւ եմ նախորդ նամակիս մէջ:

Գրկելով ձեզ մնամ քողդ սիրելութեան անձնէր:

Թիւ 9.

8 սեպտ. 1887 թ. Սիմֆեր.

Սիրելի բարեկամս Ս.

Մի քանի օր առաջ ստացալ ձմեռւան վերնադռնոս. չնորհակալ եմ ձեր կրած նեղութեան համար: Սակաւն շատ դժգոհ եմ Բաչինջաղեանից ոչ մի նամակ չ'առնելուս մինչև այժմ:

Գիտեմ, որ սրտերնիդ կը ցաւի բաց պէտք է որ բարեկամիս չապանեմ ամեն ճամարտութիւն. ուրեմն գիտցէք, որ մէկ ամսից աւելի է, որ աչտեղ եմ, և մինչև հիմալ հազիւ կարողացանք տեղուս թատերասիրաց հետ մի ներկայացումն տալ, և այդ էլ ամենամեծ նեղութեամբ և նազերով:

Կարողացալ միաջն միսի թարմել նկարչութեամբ պարագելով և մէկ քանի աղնիւ անձանց ընկերութեամբը, որոնք են ի միջի ալոց պ. Նազըճեան և քաթովիկ հալոց

առաջնորդ վերապատելի հալր Նիկողայոս վարդապետը:

Հիմալ մի ճար եմ մոտձում քիչ փող ձարելու, որպէս զի կարողանամ գուրս գալ աչտեղից:

Տիկին Զարէլը գնաց մի օրւան հեռաւորութեամբ մի գիւղաքաղաք Армянскъ կոչւած, ահտեղ մի ներկայացում տալու:

Աչս լուրերը ուրիշին չի հաղորդէք. թշնամիքս կուրախանան...

Պատւական և սիրելի պ. Ղաղարոս Աղաբեանին սիրով ու կարօտով ողջունեցէք իմ կողմից, չարմար առիթին իրեն էլ կը գրեմ:

Գարձեալ սիրելիս, նեղութիւն պիտի տամ ձեզ, խնդրելով որ աչս նամակս ներկայացնէք Կենտրոնական գրալաճառանոցը ու առնէք և ուղարկէք Սիմֆերոպոլ պ. Նազըճեանի հասցէին ինձ, ծախածների գումարին հետ Նոյնպէս մի օրինակ էլ գնեցէք և ուղարկեցէք 0 թ Ե Լ Լ օ ի ց:

Ինչ որ էլ լինի ուղարկեցէք միշտ աղ հասցեով.

Симферополь, Якову Николаевичу Языджину, съ передачей Адамьяну.

Գրկելով և համբուրելով մնամ աղնիւ սիրելութեանդ անձնէր և սիրող:

Թ. 10

1887 թ. 9 սեպտ. Թէոդոսիա

Իմ աղնիւ բարեկամ Ս.

Թղթատանից ձեր ուղարկած գումարին չափազիրը ստանալուց երկու օր վետոյ կարողացալ գուրս գալ տանից և ստանալ նամակն ու փողը, որովհետև ատամնացաւիս չնորհիւ բանտարկւած էի մերթ անկողնումս, երբեմն էլ սենեկիս մէջ: Աչքանից կարող էք իմանալ առողջութեանս վիճակը:

Ձեզնից նամակ առնելն ու կարգալը իմ ամենա սուրբ ուրախութիւնս է. բայց այս անգամ քիչ ուշանալուն կը կասկածէի որ չլինի թէ տկար լինիք և ալն. կարգալով նամակն հանգստացալ:

Հալոց թատրոնի մեռնելուն վրա մի ցաւիք, աչքի առաջ ունենալով նորա նախկին օրրանը՝ որ գերեզմանափորերով էր շրջապատւած. թէ Աստուած ինձ կեանք և առողջութիւն չնորհէ, կրկին կուգամ շուտով և կը լաւութեամբ թատրոնը, և որ աւելին է զձեզ գրկելու բարեալը երջանկութեանը կ'արժանանամ. դուք որ աշխարհիս վրա ամենասիրելի անձերից միմն էք և գուցէ միակ սրտակից բարեկամս: Որքան կուզէի տեսնել ձեզ. Բայց ուր որ էլ լինեմ վատահոգէք որ օր չ'անցնիր որ չլինեմ սիրով ձեզ և չընհատեմ ձեր ազնիւ սիրտը: Ձեր համեստասունքը և պատւական մօրը չիչեցէք իմ սիրալիր բարեկամը: Բաշինջաղեանի նամակին կը սպասեմ անհամբեր, իրեն գալստեան սպասելուց լուսակտուր լինելով:

Ս....դեանի մասին. խնդրեմ որ ներէք, և մինչև անգամ եթէ կարելի է օգնէք իրեն: Նա մեղաւոր է որ իմ ներկայութեամբ չապարարութիւն հանեց Բաթումում. ամեն մարդ իրաւունք ունի իւր ապրուստը ճարելու, և եթէ դորա համար գործածած միջոցները կոպիտ կամ անմաքիւ լինեն, պէտք է նորա առած դատարարութիւնը աչքի առաջ ունենալով նոյնպէս և կեանքին հանգամանքները, ներել նորան, և եթէ կարելի է չորհորելով ուղղել: Ի՞նչ արած, սիրելիս. ալժմ ես առաւել հաստատուած եմ այս սկզբունքին մէջ. ներել բոլորին հանգամանքները քննելով. ոչ ոք չի ուզում իւր մեղքին մեղաւորը չէ: Գաղղիալի մի փիլիսոփայ ասում է. Tout comprendre c'est tout pardon-

ner, ամենայն ինչ հասկանալով, ամենին ներել: Մէկին վնասելով միւսին չօգնել:

Անհամբեր սպասում եմ լոգւածիս տպւելուն, որն որ չնորհ կ'անէք ուղարկել ի Սիմֆերոպոլ, ուր գնում եմ արդէն, վաղն իսկ:

Այլ ձեր կրած նեղութեանց համար նամակաւ «չնորհակալ եմ» ասելը քիչ է, իմ ազնիւս. ալդ չնորհակալութիւնը լաւ է որ ես ինքս Աստուծով բերեմ ի Տիֆլիս, քիչ ժամանակից չետոյ թերեւ:

Գրկելով ձեզ և համբուրելով, մնամ սիրելութեան ձեր անձնէր բարեկամ:

Թ. 11

1887 թ. 18 սեպտ. Սիմֆերոպոլ

Սիրելիդ իմ բարեկամ Ս.

Ինչպէս որ նախորդ նամակիս մէջ ասել էի, ահա ուղարկում եմ ձեզ առ ալժմ այս հինգ ռուբլին, քարեհաճեցէք ստանալ, սիրելիս, և ուղարկեցէք ինձ անպաղ ձմեռան վերարկու-չինէլս, որովհետեւ այս կողմերը փոքր ինչ զով անել սկսեց:

Սիրելի Բաշինջաղեանից դեռ նամակ չընդունելուս դարմացած եմ. արդեօք ինչպէս է իւր առողջութիւնը:

Ինչպէս որ գրել էի պէտք է ներել թշնամաց, սակայն նոյնպէս պէտք է զգուշանալ նոցա կեղտոտ հարւածներիցը: Նսած եմ «Նոր Գար» ի խմբագիրը սպառնալիքներ կ'անէ եղբի իւր թերթի դէմ խօսողներին, և ինձ էլ նոցանից կարծելով պիտի անպատէ եղել ինձ իւր թերթի միջոցաւ: Մինչդեռ հաւատացէք, բարեկամս, որ ոչ նորա դէմ խօսելու տրամադրութիւն ունիմ, և ոչ ժամանակ. Բայց նա կարող է Ս....անձների միջոցաւ, ամեն կերպ զրպարտանք ու կեղտ թափել իմ վրա:

Ներքեցէք իմ տւած ներութեանցս. ձեր քուրիկին
և մօրկան ողջօն ի սիրտ և ի կարօտ: Գրկելով ձեզ և
համբուրելով մնամ անգին սիրելի եղբայրութեանդ անձ-
նւէր եղբայր:

Թ. 12

Одесса, 17 ноября 1887 г.
Гостиница Франция № 60.

Իմ ազնիւ բարեկամս Ս.

Երկու օր առաջ ստացալ սիրելի Նամակնիդ և
ալժամ միաջն կարողանում եմ պատասխանել՝ կրկնութիւն-
ներով և ալցելութիւններով շարունակ զբաղւած լինելուս
համար: Յոռսամ արդէն ստացած կը լինիք բոլոր տեղուդս
թերթերը, որոց մէջ ամեն օր անընդհատ իմ մասին են
խօսում: Ամեն ներկայացումից լետոյ օւսացիաներին չափ
չի կա: Օղեստալի թատրոններում դերասանին երեք ան-
գամից աւելի ի տես կոչելն ու ծափահարելը արդելւած
է. սակայն, նորին բարձրութիւնը (?) տեղուդ կառավա-
րին գեներալ Րոպէ, մասնաւոր հրաման ուղարկեց ու-
տիկանապետին, որ ալք ծափահարութեանց մասին Ազա-
մեանի համար բացառութիւն լինի, և ալք հրամանից ամ-
բողջ Ունիվէրսիտետն ու հասարակութիւնը կարող էք
երեակալել թէ ինչպէս օգտուում են: 10 անգամից աւելի
կոչելով ի տես և մինչ տուն առաջնորդելով ինձ:

Ոչ մի տեղ ալսպէս չէի ընդունւած, բալց տակա-
ւին մի վաստակ չունիմ դժբաղդարար:

Սիրելի Բաշինջաղեանի մատանց ցաւը ինձ շատ
վշտացուց. ուր է ալժամ, ինչ կ'անէ. արդեօք երբ մի լուր
պիտի տալ ինձ իւր մասին:

Մեր երեքիս պատկերը սենեկիս մէջ սեղանիս վրայ
դրւած է, ինչպէս մտքումս և սրտումս նույնպէս և բեր-

նումս էք երկուսդ էլ, խօսելով ձեր մասին ծանօթներս
հետ, որք բազմաթիւ են, որոնցից մին, մի ազնիւ երի-
տասարդ պ. Մնացականեանց, ուսանող, ձեզ լաւ է ճա-
նաչում և շատ ուրախացաւ տեսնելով ձեր պատկերը ինձ
և Բաշինջաղեանի հետ հանւած:

Եթէ պ. Տէր Սարգսեանի խանութից ալս անգամ
առնէք 20 օրինակ գրքերիցս և ուղարկէք ինձ, շատ
շնորհակալ կը լինէի ձեզանից:

Գրկելով ձեզ մնամ սիրելութեան ձեր վարդող և
սիրող:

Թ. 13

1887 թ. 30 նոյեմբ. Օդեսսա
Гостинница Франция № 60.

Սիրելի բարեկամս Ս.

Մի քանի օր առաջ Նամակ եմ գրել ձեզ, որն որ
չուսամ մինչև ալժամ առած կը լինիք: Լրագիրները կանո-
նաւոր կերպով ուղարկում եմ. ահա ալսօր էլ հեռագիր
եմ տալիս որ մի ժամ առաջ ուղարկէք երկու նկարներս,
որք մնացին Օպոչինինի մօտ, ալստեղ չուսամ ծախել:

Երեկան Նամակուդ մէջ կարդալով մեր Տփիսի
ազգայնոց գոհունակութիւնը ալստեղի գտած ընդունե-
լութեանս մասին, ուրախ եղալ: «Գն ա մե ա ի ր, ար ի
ս ի ր ե մ»:

Ալստեղ դիտնականաց և գրագիտաց ընկերութեան,
և երկրորդ՝ զեղարեւոտի Ռուսական ընկերութեան մէջ
պատուոյ անդամ ընտրեցալ. և երկու ընկերութեան կող-
մից էլ պատգամաւորք եկան ինձ ծանուցանել ալք:

Այլուր ընկերութիւնը և զեղարեւոտի ընկերութեան
անդամները պատեցին ինձ մի-մի խնջոյք տալով, ուր
խմեցաւ հալ երիտասարդութեան կենացը:

Ալցելուժեանց և հրաւիրանաց չափ չի կալ. աչն պէս որ չողանած եմ:

Մինչև ամսոյս 20-ը ակստեղ կը լինեմ: Գրկելով քեզ մնամ աւելի քան երբէք սիրող և չարգող:

Թ. 14 31 Յուն. 1888 թ. Նլիսավէթգրադ

Սիրելիդ իմ Ս.

Վաղուց է որ ձեզանից նամակ չեմ առել. ես ինքս ներկայացմանց զբաղմունքներով և ճանապարհորդութեան պատրաստութեամբ չկարողացալ հակառակ իմ բազմանաց գրել ձեզ. ալսու հանդերձ, գիտէք անկասկած, որ գիշեր և ցերեկ դուք և մեր թանկագին Բաշինջաղեանը աչքիս առաջ և սրտիս մէջն էք, իսկ մեր երկից պատկերին խմբակը սենեկիս գլխաւոր և գրաւիչ մի զարդն է:

Ալսու հանդերձ գրելու էլ աչնքան կարեւոր մի բան չունէինք. առ ալժամ, բացի նպաստիս երեկոյնն ի Քիչնե, ուր հալ հասարակութիւնից ստացալ ի միջի ալլոց արծաթեալ դափնեալ պոսակ ես. և սահնակին ձիերը արծակելով, ուռս և հալ երիտասարդներ ինձ նստեցրին և քարչելով տարին մինչ ի տուն և ալլն և ալլն... որն որ անշուշտ լրագրաց մէջ կարդացած կը լինէք: Շատ ցաւով հեռացալ Քիչինեի մի քանի ուսմանացի, հալ, ուռս և հրէալ ծանօթներիցս:

Հիմալ գտնուում եմ Նլիսավէթգրադ, պատուական խմբագրեալ իմ ընկեր պ. Նէլէվի ուռս խմբին հետ, և ուր ներկայացնում եմ հալերէն լեզաւ, և չնալելով որ ճարի համար անգամ ոչ մի հատ հալ չկալ քաղաքումս, տեսնելու բան է թէ ինչպէս լափշտակած լաճախում են ուռք իմ հալերէն կատարած զերերս տեսնելու տեղոյս լրագրի մէջ գրած չղաճներից կարող էք գուշա-

կել, որն որ ուղարկեցի ձեզ: Օթելլօն ներկայացրած երեկոյն ուռք ասում էին թէ «երբէք մի ուրիշ լեզաւ ալսքան գեղեցիկ չէ կարելի արտայայտել ալդ բուռն կրքերը»:

Բազմաց խնդրանքս, ալստեղ նկարեցալ Համէթի և Ուրիէլի դերերում, և գիտնալով որ ձեզ հաճելի է, անա առ ալժամ մի-մի հատ ուղարկում եմ իւրաքանչիւրից. եթէ սիրելի Բաշինջաղեանին հաճելի կը լինի, թող չալտնէ, նորան էլ ուղարկեմ, երբ լիովին բոլորը ստանամ: Առ ալժամալ մինը լանձնեցէք իրեն: Ասացէք նոյնպէս որ եթէ ալս մեծ պահոց մէջ Բուսանիա գնամ ներկայացնելու, ալսինքն Նաշա և Պուքարեսթ քաղաքները, արդեօք կը կամենալ գալ ինձ հիւր՝ երբ իմաց տամ, և գուցէ ալստեղ չալտուի իրեն մի նկարահանդէս բանալ, եթէ ես ևս, չալտուլիւն գտնելով, կարողանամ վստահանալ իմ գնահատողների պաշտպանութեանը՝ առ իմ եղբայրն Բաշինջաղեան: Թող գրէ ինձ իւր կարծիքը տեղն ի տեղը, կ'աղաչեմ:

Գրեցէք ինձ առ ալժամ հետեւեալ հասցէին, որովհետեւ որոշ չգիտեմ թէ մի քանի օրից ուր կը լինեմ:

Одесса. Почтовая Контора. Е.—В—Благородію Евгенію Матковскому, для передачи артисту П. І. Адамьяну. Կամ գուցէ փոխանակ Բուսանիա երթալու, գնամ վարչաւս մեծ պահոց երկրորդ շաբթեան մէջ. ամենալն դէպքում կը գրեմ ձեզ:

Համբուրելով և գրկելով ձեզ, մնամ ձերդ անձնէք եղբայր, անկեղծ սիրով և խանդաղատանք, ձերդ:

Թ. 15

23 փետր. 1888 թ. Պոլիթաւա.

Սիրելի և ազնիւդ եղբայր Ս.

Առիթ քո և պատուական Բաշինջաղեանի նամակը, աւելորդ է ասելը թէ որքան ուրախացաւ մանաւանդ որ մի ամսի չափ կար, որ զրկւած էի ձեր սիրելի գրութիւնից:

Թէպէտ նամակին մէջ որոշ ոչինչ չէիք գրեր Բաշինջաղեանի առողջութեան նկատմամբ, սակայն կը լուսամ որ ալժամ բաւականին կազդուրւած լինի. մանաւանդ եթէ Տփլիսի մեղմ և բարեխառն կլիման կերպարանափոխ չհղաւ. ալս տարւաջ գրեթէ ամեն կողմ տիրած սարսափելի սառնամանակաց աղղեցութեամբ, ինչպէս այս կողմերս, հարաւային Ռուսաստանում, ուր շատ անգամ ընդհարում են երկաթուղայնները, ձեռն ահագին հիւսերի պատճառաւ մեր խմբի օղնիւ կառավարչին պէլէլի գործերն էլ երբեմն վնասուած են օդերի առիթով, ալսու հանդերձ ինչպէս Քիշինեւում նոյնպէս և Նիսսովէթկրադի մէջ ունեցաւ մեծ հասոյթներ. ուղարկած լրագիրներիցս կը տեղեկանաս իմ մասին եւ:

Արդէն մեր խմբի (սոս) բնկերները ներկայացնելով միշտ ինչ հետ, սովորել են մի քանի բառեր Ոթէլլօից, Լիրից, Մասկարադից և ալլն. անկարելի է չի ծիծաղել երբ կը լսենք, օրինակի համար ալս հետեւեալ բառերը. «նոյ իմ սիրուն պատերազմողս», «թաշկինակը», «կարծու՛մ եմ, Նագօ», «հան պատճառը հոգեակս», «ապարանջանը», «գնան», «չգիտեմ», «բարբ լոյս», «սիրում եմ», «պնացէք», «երկինք» և ահա սրա նման բաներ:

Ճամբարի տ է որ ալս տարի ամեն տարուց աւելի շահաւոր էր վատտակս, բայց հաւատացէք որ առանց շաւլութեան մեծ էր ծախքս էլ, ալսուհանդերձ բաւականի մի փոքր գումար հաւաքել եմ և որ եթէ Աստուած չաջողէ

ի գործ պիտի դնեմ ամառս գնալ ի Պոլիս ի տեսութիւն սիրելեացս: Բայց հետեւելով քու բարի խորհրդին, կը գնեմ նոյնպէս մի տոմսակ վիճակահանութեան, միայն թէ գրիր ինձ որ տեսակից և ինչ գնով:

Պոլիթաւան շատ դառն աղղեցութիւն ունեցաւ իմ և բոլորին վրայ. խոմբը ինձնից առաջ տաւ 6 ներկաւացում առանց որ և է հասոյթի, երէկ երեկոյ միայն, որ առաջին անգամ ներկայացնում էի Համէթը, ունեցանք բաւականի մեծ հասոյթ: Այս երեկոյ կը տանք Քորրադօ, վաղը Գովէրնէօր, միւս օր վերջին ներկայացում Ոթէլլօ և չեսոյ կը հեռանանք ալստեղից, ուր թատերական հասարակութիւն չկայ գրեթէ, ուր կը տիրէ կոպուտութիւն և մեռելական անշարժութիւն և անզգալութիւն: Թատրոնի մէջ արգելւած է վառել լուսաւորելու համար ջրալին կամ օդալին գազի լոյսը, ալ միմիայն հասարակ ճրագներ, և կարող էք երեւակայել թէ որքան լոյս կարող են տալ ալգ ճրագները. հազիւ թէ միմեանց տեսնում ենք բնափ վերայ:

Վարչաւալից, ուր հրաւիրւած եմ, սպասում եմ վերջնական մի պատասխանի. եթէ գոհացուցիչ չլինի՝ ամսուս 27-ին կը լինեմ կրկին Նիսսովէթկրադ, և ալստեղից մեծ պահոց առաջին շարթուն կը վերադառնամ ի Քիշինեւ, գնալու համար գէպի Ռումանիա:

Ուր որ էլ լինեմ, ասա Բաշինջաղեանին, թէ վարչաւալում և թէ Ռումանիայում միշտ պատրաստ եմ իրեն ընդունիլ սիրով և բազկատարած: Ես նախապէս իմաց կուտամ գտնւած տեղս և եթէ ինքն էլ չարմար գտնէ, նախապէս իմացնէ ինձ իւր գալուստը, միայն թէ, եթէ երկար մնալու լինեմ. ալսպէս կարող է գալ գարնան Օդէսսա, մի պատկերահանդէս բանալ և ալստեղից միասին հետս գնալ Պոլիս:

Ահա ձեզ մի երկար նամակ, որն որ էջի սակաւութիւնը կը ստիպէ ինձ աւարտել. ուղարկում եմ ձեզ իմ աչս հինգ լուսանկարներս. բաժանեցէք ձեր երկուսիդ մէջ՝ ըստ ձեր ճաշակին, իսկ եթէ մի հատ աւելանայ, խնդրեմ բարեհաճէք նւիրել իմ կողմից մեր պատական բարեկամ պ. Աղայեանին (ոչ դերասան)։

Գրկելով և համբուրելով երկուսդ էլ, մնամ ձեզ իարեւ սիրող։

թ. 16

8 ապր. 1888 թ. Մոսկւա.

Большая Димитровка Центральная гост. № 20.

Աղնիւ և սիրելիդ իմ Ս.

Կը ներես, որ աչս անգամ քիչ ուշ եմ պատասխանում նամակիդ, սակաւն շատ լուզած և զբաղած էի. մանաւանդ չնայելով բարույնացէս գտած ընդունելութեանս, նիւթապէս վեաս կրեցի Մոսկւայում, և ալդ բանը քիչ չտրտմեցուց ինձ. հետեաբար աչցելողներ շատ ունիմ, երկու անգամ նստեցալ որ նամակ գրեմ, իւրաքանչիւր անգամին էլ ստիպեցալ թողնուլ և հիւր ընդունել. գրեթէ ծիծաղելի է, եթէ կամենամ որ մինը գալ, բաւական է որ նստեմ և գրել սկսեմ։

Նախընթաց նամակիցդ և հեռագրից իմացալ սիրելի քրոջդ նշանելը, մեծամեծ գոհութեամբ քո կողմից, ես ալդ լաւ եմ ըմբռնում, բայց գիտցիր սիրելիս որ աչս վաղանցուկ կեանքի մէջ, չի կալ ուրախութիւն առանց դառնութեան, և դառնութիւն առանց մխիթարութեան, և աչս դէպքում քո մխիթարութիւնն էլ քեզ սիրող և հասկացող բարեկամներդ են. ուրեմն չպէտք է վհատել և չպէտք է ցաւել. ամեն ինչ Աստուծոյ կամօքը

և ողորմութեամբն է։ Ուստի բարեկամներիդ, մանաւանդ ինձ չարաչար վշտացրած կը լինես եթէ տարակուսիս նոցա անձնւիրութեան մասին։

Սակաւն նորա ճարը կալ, անհոգ եղիր. որովհետեւ ես մի հաւաքած մեծ գումար չ'ունիմ, որ միանգամից չորս կամ հինգ հարիւր ռուբլի ուղարկեմ քեզ նեղութիւնդ թեթեցնելու համար. ուստի նորա փոխարէն պիտի անեմ աչս՝ ինչ որ կարող եմ, և ինչ որ ինձ պարտք և ուրախութիւն կը համարիմ և եթէ մերժես, աչս ժամանակ մոռացիւ ինձ, որովհետեւ սոսկալի կերպով պիտի վերադրես ինձ՝ արդեւք դառնալով որ իմ մարդկալին և եղբայրական պարտականութիւնս չկարողանամ կատարել։

Աչտեսնես մինչև պարտքդ վճարելը, մալխի 1-ից սկսեալ ամեն ամիս պիտի ստանաս ինձնից (20) ռուբլի, որպէս զի գոնէ ապրուստի նեղութիւնդ թեթեանալ, և պարտքդ վճարելու հոգով ռոճիկդ չի պակասի.— գիտեմ, ուղում ես բողբել աչս առաջարկութեանս դէմ. արդէն ալտեղից տեսնում եմ լոնքերդ վեր վեր բարձրացնելը... բայց լիշէ քիչ առաջ ասածս, որ սոսկալի պիտի վիրաւորվիմ... ուրեմն ալդ որոշեմ է, չնորհակալ եմ որ ընդունեցար, և թող տւիր որ կատարեմ պարտքս. կրկին զարհուրելի վէրք պիտի տաս ինձ եթէ աչս բանը մօրդ, քրոջդ կամ Բաշինջաղեանին պատմես. կամ մի կասկածանաց փոքր նշուլ տաս։ Հասկացար, իմ սիրելիս, անպակէս, մի տողիցդ կախած է բոլոր իմ վիշտը և ուրախութիւնը։

Բոլոր սիրելեաց բարեւ, նոյնպէս և սիրելի Գեորգին. գրկելով և քեզ՝ մնամ եղբայրդ ի սէր։

Թիւ 17 18 ապրիլ, 1888, Մոսկւա.

Սիրելի բարեկամ Ս.

Հիւանդ եմ, չեմ կարող երկար գրել. այսու հանդերձ ուղեցի սա մի քանի տողը չանձնել տիկ. Զարեւին, մաղթելու համար քեզ և բոլորիդ շնորհաւոր սուրբ Զատիկ:

Շուտով կըստանաս ինձնից մի սնդուկ պահպանելու համար, միւս սնդուկներին հետ՝ մինչև որ պահանջեմ: Ուղարկում եմ անց կշռով ծանր բաները, որպէս զի ճանապարհորդութեանցս մէջ բակաժս թեթեւեմ:

Գրէ նամակ. ընդունէ անկեղծ համբույրներս. քոյդ:

Թիւ 18 27 ապրիլ, 1888, Մոսկւա

Աղնիւդ իմ Ս.

Շնորհակալ եմ որ վերջապէս առանց ալ և ալի ընդունում ես իմ չնչին առաջարկութիւնը, որից շատ աւելին անելը վաղուց իմ պարտքն էր, և որ քո բարեկամութիւնդ ամբողջ մի աշխարհք կը կազմէ. որքան ուրախ եմ որ մի չնչին բանով կարող(ացալ) ամենաքիչ թեթևութիւն տալ քեզ, ալ և չխտենք դուրս մասին...

Գրկելով քեզ մնամ քեզ սիրող կղբալը:

Թիւ 19 2 յուն. 1888, Քիւմէնչուկ

Սիրելիդ իմ Ս.

Բոլոր նամակներդ ստացալ, շնորհակալ եմ: Շնորհակալ եմ նոյնպէս քո կրած նեղութեան գրքերի մասին, որոյ գումարը տնօրինել ես, ինչպէս որ հարկն է. ուրեմն մնացեալն էլ քո մօտը մնալ. մի որ և է բան առ ալժամ հարկաւոր չէ ինձ. մի տարուց, մի քանի ուսուրի անց չնչին գումարին վրայ աւելացնելով, կարող ենք ապահովացնել տոմսակս...

Ինչպէս երևում է, այս ամառ գուցէ գործերը չաջող լինեն, ես ուսուց մի մեծ խմբի հետ ճանապարհորդում եմ զանազան քաղաքներ. դու գրիր ինձ հետեւալ կարգով. մինչև յունիսի 11-ը Պոլսաւա, 11 ից մինչև 17՝ Խարկով, իսկ 17-ից մինչև 24-ը Քիւմէլ. քեզ սիրող եղբայրդ:

Յ. Գ. Թէպէտ և վերև գրել էի թէ այս կամ ան թիւն, ամսոյս ալս կամ ան քաղաքները կերթամ, սակայն նամակն ծրարած միջոցին ուղեգիրը փոխեց. ուստի ալժամ Պոլսովա չենք գնում, ալ Քիւմէլ. այսու հանդերձ նամակդ մի չանձնել թղթատան, մինչև որ ինձնից հեռագիր չառնես թէ ուր եմ գնում և թէ որքան ժամանակ պիտի մնամ անտեղ:

Թիւ 20

2 յունիսի, 1888 Քիւմէլ.

Սիրելիդ իմ Ս.

.....

Միայն խնդրեմ որ ուրիշ անգամ չի գրես ինձ «շնորհակալ եմ» և ալն բառեր. ինձ ցաւ կը պատճառեն. ընդհակառակն ես ինքս պետք է շնորհակալ լինեմ որ Ատուած ամենաբարին թող է տալիս ինձ մի ամենաչնչին բանով Քրիստոնէական պարտքս կատարել. էլ ոչ մի խօսք, խնդրեմ: Ամեն անգամ որ ստանաս, գրէ ստացած լինելդ և ալդ բաւական է:

Այս բոլորն Ն ա դ ե ժ տ ա ի քանթորով ուղարկեցի Տիխիս մի սնտուկ, քեզ մօտ պահպանելու համար, որ ապահովացրել եմ 400 ուսուրով, մէջը մէկ երկու արծաթեղէն բաներ լինելուն համար. քանթորից ստացած կլիտանցիան անս ուղարկում եմ քեզ, սիրելիս, որ նեղութիւն կրես անտեղի քանթորին ներկայացնել, և 10 ուսուրով ստանաս սնտուկը, և միւս սնտուկներին մօտ

ապահով քեզ մօտ պահպանես: Իսկ այդ 10 ռ. էլ աս
Նամակիս հետ առանձին ծրարով ուղարկեցի այսօր:

Որքան գրքեղէն կամ ծանր բաներ ունէի լքցրի
այդ սնտուկին մէջ որպէս զի բակաժի բեռս քիչ թե-
թեանալ, որոյ իւրաքանչիւր պոլթը շատ թանգ է ար-
ժուած ճանապարհորդութեան մէջ: Այդ նախադգուշու-
թիւնը հարկաւոր էր, որովհետեւ ամսուս 23-ին ճանա-
պարհ եմ ընկնում կրկին գէպի Քաղան Վոլգայի վրայ,
հինգ օր հինգ գիշեր սիրտի չեմ. աչնտեղ հրաւիրած եմ
7 ներկայացման համար. թող ազնիւ մալրդ աղօթէ ինձ
համար, նրա աղօթքը աչնքան քաղցր կարող է լինել հոգ-
ւոյս, որքան եմած վարդի մուրաբան՝ քմացս, որոյ հա-
մար շնորհակալութեամբ ձեռքերը կը համբուրեմ: Յուսամ
այս օրերս կըստանամ, քանի որ արդէն ուղարկել ես:

Մինչև չուլիսի 20-ը գրիր ինձ միշտ հետեւեալ հաս-
ցեով.

Казань.—Пагаевский садъ. артисту Адамьяну.

Մեր պատեական վկայատանի անմահացուցիչ մահը,
Բաֆֆիի վախճանը, ուշ իմացալ, այդ պատճառաւ չի կա-
րողացալ իմ պսակն ուղարկել: Սակայն մի բանաստեղ-
ծութիւն ունիմ հեղինակած «Բաֆֆիի մահ» անւամբ, որ
չուսամ ալդ պսակի պակասը լիովին կը լեցնէ, որն որ
ի լոյս կընծաւի Մոսկւայում նոր դուրս գալու մի գրա-
կանական ամսատետրի երկրորդ օրինակին մէջ:

Ինչպէս են սիրելի Բաշինջաղեանի առողջութիւնն
ու գործերը. բոլորին սիրով և կարօտով բարեւ. երկարո-
րէն և շատ գրիր:

Թուիս երեսիդ, ուր կը փալլի ազնիւ հոգիդ, տալով
իմ համբուրը, մնամ անձնւէրդ եղբայր:

Թիւ 21

29 չուլիսի 1888, Քիշինէվ

Սիրելիդ իմ Ս.

Ահա այսօր 8 երրորդ օրն է որ ճանապարհորդում եմ:
Քաղանից մինչև Բուսինիւ մալրաքաղաքն գնալ. շատ
հեշտ չէ, ուր հրաւիրւած եմ նոցին վսեմութեանց թա-
գաւորի և թագուհոյն առաջ մի քանի մենախօսութիւնք
արտասանել, կամ ներկայացնել՝ եթէ մի խումբ գտնուի...

Գրիր ինձ առ ալժմ հետեւեալ հասցէին.

Румынско. Iassy—Ресн.

Hôtel de Russie, artiste Adamian

Համբուր և ողջուն սիրելեաց. գրկելով քեզ մնամ
սիրող եղբայրդ:

Թիւ 22

23 սեպտ. 1888 Կ. Պոլիս

Իմ սիրելի, եղբայր իմ Ս.

Երկու Նամակներն էլ առի, թէ Մոսկւայից գրածդ
և թէ Տփլիսից՝ վերջինը, և անշուշտ կը գուշակես որ
ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ ուրախացալ Սակայն Մոսկ-
ւայ երթալդ ինձ շատ ու շատ զարմացուց. անշուշտ գոր-
ծի համար էր:

Նամակներդ երբոր կ'առնեմ, շատ կը տխրիմ, երբ
կը տեսնիմ որ կէսից աւելին դատարկ թուղթ է. բայց
այդ տխրութեան մէջ կաւ և ուրախութիւն... սակայն
կուգեմ որ երկար ու շատ երկար գրես:

Աչտեղ մեծ և անսպասելի ընդունելութիւն գտալ,
արդէն Օթէլլոն 3 անգամ ներկայացուցի. չօղածներ
ամեն լրագրաց մէջ ամեն օր կան, յակայն ոչ մի հատ
չունիմ հետս որ ուղարկեմ. տեսնեսք ինչպէս կը լինի
Եւրոպա երթալուս նպատակը:

Սիրելի Բաշինջաղեանս ինչպէս է, ափսոս որ աչն-

քան խառնակ դրութեան մէջ եկալ և չկարողացալ իրան հետս ունենալ ի Պոլիս: Արդէն Պոլսոյ բոլոր հայութիւնը գիտէ թէ Ադամեան մի Սանդրօ և մի Բաշինջաղեան ունի ի Տփլիս:

Ուղարկիր ինձ, եթէ տեղուդ լրագրաց մէջ կը լինի մի բան ինձ հետաքրքրելի...:

Գրութիւնիցս կարող ես գուշակել որ շտապում եմ: Քուդ անձնէր. խնդրելով որ մատուցանես ողջոյն. ներս լմ բարեկամաց, մասնաւորապէս մօրկանդ և սիրելի քրօջդ:

Քեզ ի սրտէ սիրող և չարգող.

Թիւ 23

7 հոկտ. 1888, Կ. Պոլիս

Սիրելի եղբայր իմ Ս.

Վերջերս Նամակ մի գրեցի քեզ. լուսամ մինչ ցարդ ստացած կը լինիս: Այժմ առանց սպասելու դորա պատասխանին, գրում եմ ներկալս ըստ խնդրանաց իմ եղբայր, բարեկամ և փեսայ պիտի. Պետրոս Վասիլեանի, որն որ ինձանից շատ լատ լինելով քո մասին, փափագեցաւ ալս նամակաւս ծանօթանալ հետդ և մի քանի խնդրք անել քեզ, աջնպիսի "խնդրք" որ միայն քեզ նման մի անձի կարելի է առաջարկել: Սա էլ պէտք է ասեմ որ իմ եղբայրը Պոլսոյ մէջ իմ Սանդրօն է... Մնացեալը կը գուշակես և կ'իմանաս իր Նամակ կարդալով:

Իր խնդրածներէն մին էլ սա է որ ալս ներկալիս թուղթս ներկայացնելով Կենտրոնական գրատան, առնես 50 օրինակ իմ Համէտի քննադատութիւնից և ուղարկես իրան: Քու բնիկ ազնուութենէդ քաջալերեալ համարձակեցալ տալ քեզ ալս ներկութիւնը, և միանգամայն ուղեցի ծանօթացնել քեզ աջնպիսի մի անձի՝ որ քեզ նման

մարդասէր, աղքատէր է, և որոյ ընկերութեանց և աղղին մատուցած ծառայութիւնքը անհուն են՝ իր համեստութեան քողին տակ:

Գիտցիր նոյնպէս որ ալստեղ Օթելլոն ներկայացրի 5 անգամ, միայն վերջինը թրջեց անձրևից և սառեցաւ ցրտից:

Կարդալ «Արեւիք»-ները սեպտեմբեր ամսին: Շուտով գրիր ինձ. համբուրիր մեր սիրելի Բաշինջաղեանին իմ կողմից, ողջոյն աղնիւ մօրկան և քրօջդ. քեզ ի սրտէ սիրող:

Թիւ 24

28 հոկտ. 1888, Կ. Պոլիս

Սիրելի և անմոռանալի բարեկամ Ս.

Ուրախութեամբ ստացալ սիրալիր նամակներդ, և աղնիւ հողուդ տիպարը կրող լուսանկար պատկերդ, որոյ համար առանձին շնորհակալ եմ: Յոյց աւել բոլորին, և վերջապէս բոլորն էլ իրանց հետաքրքրութիւնը չափեց. լին՝ տեսնելով վերջապէս Ադամեանի Տփլիսում գտնւած բարեկամին պատկերը, որոյ վրայ ալս քան շատ խօսած էի հետերնին:

Սիրելի Բաշինջաղեանին չատուկ բարեկերս տուր, և ասա իրան որ նոյեմբերի մէջ կը պատասխանեմ իր նամակին... Առ այժմ ալս քանս կ'ասեմ որ եթէ Բոմբի-նիայից խառն դրութեան մէջ և վնասով ալստեղ դալիս Օղէտալից անցնելով միասին գնալինք իրան հետ, ալս ժամանակ կարող էր մի պատկերահանդէս ցոյց տալով օգտուել: Թէպէտ ալստեղ պատկերահանդէսներ շատ սա-կաւ են պատահում, դոնէ ես մի հատ չեմ վիշեր՝ բացի ալս օրերս բացւած Ալազովսկու պատկերաց մի ցուցա-հանդէս, ուստաց դեսպանատան պալատի սրահին մէջ:

Բայց եթէ Բաշինջաղեան ինձ հետ և քիչ վաղ եկած լինէր, կարող էր մեծ մասամբ փտահել հալ հասարակութիւնից գտնելու ընդունելութեան. սակայն այս տարւան համար քիչ ոչ է կարծեմ, և եղանակը անցած է: Առ այժմ այսքան:

Գրիր ինձ, կաղաչեմ, երկարօրէն և շուտ. տուր ինձ որոշ լուրեր... ցոնեսութիւն Աստուծով. գրկելով քեզ մնամքս կղքալը և մտերիմդ ի սրտէ:

Կուրատողի մէջ գտալ մեծ ընդունելութիւն. ինձ հարցանողաց բարև ի սրտէ:

Թիւ 25

16 նոյեմբ. 1888, Կ. Պոլիս

Սիրելի և ազնիւդ իմ Ս.

Ահա վերջապէս գտալ ազատ ժամանակ գրել քեզ:

Սաստիկ ցաւեցալ լսելով մեր սիրելի Բաշինջաղեանի հիւանդութիւնը, անպապաղ ինձ գրիր թէ ինչպէս է:

Ինձ որ հարցնես, առողջ եմ, փառք Աստուծոյ, ի շնորհս տեղւոյս կլիմայի և ջրին: Գործերս կաղ են և քիչ նպատատուր. ընդունելութիւն շատ մեծ, փքած և դատարկ գովաբանութիւններ՝ որ շուսլում են ինձ տեղւոյս էֆէնտինները, որոց (բացի մի քանի բացառութիւնք) ինչ աստիճանի ինձ համակրելի լինելը 9 տարի Պոլիս վերադառնալ չփափագելէս կարող ես գուշակել:

Եթէ գիտեաս թէ որքան կարօտեցել եմ ձեզ ամենքդ. նոյնպէս իմ Ղազարը, որ այժմ իր տունը Մոզդոքում հիւանդ պառկած է խեղճը. եթէ ժամանակ ունենաս գրիր իրան երկու տող, շատ կը մխրթարի, քեզ շատ սիրելով: Հասցէն է՝ Моздокъ, Лазару Ивановичу Мамукову.

Յանչափա շնորհակալ է քեզանից մօրեղբոր որդիս Վասիլեան. ալ ես... կարող ես երեակալել, ափսոս, ափսոս որ սա լոպէիս մօտս չես որ մի լաւ համբուրէի քեզ և Գէորդին...

Ժամանակս սուղ է, ողջո՞ն բոլոր բարեկամաց, չառկարար սիրելի Բաշինջաղեանին: Քույր սիրող անձնէր:

Յ. Գ. Գարնան մտադիր եմ չեւել ի Լոնդոն եթէ չաջողուի...

Թիւ 26

15 դեկտ. 1888, Կ. Պոլիս

Ազնիւ բարեկամս. սիրելի Ս.

Ամսոյն 4 թւականով դրած նամակդ առի, ուրախացալ, ինչպէս միշտ, երբ նամակդ ստանամ. շատ ու շատ գոհ եմ որ մեր սիրելի Բաշինջաղեան ելեր է վերջապէս անկողնուց, և աւելի գոհ պիտի լինիմ, եթէ այսուհետև գլխերնեքը միայն նորա մէջ մտնէ՝ իր առողջութիւնը քնով կազդուրելու համար՝ ալ ոչ հիւանդալովի: Համբուրէ իրեն իմ կողմից սիրով և կարօտով... Սա կա միայն որ սաստիկ կարօտայեցել եմ քեզ և Բաշինջաղեանը, և նոյնպէս ալ անձինք՝ որ Ռուսաստանում աւելի սիրեցին և գնահատեցին ինձ իբր արեւստէր:

«Արձագանք» ի մէջ տուածը, իմ հեղինակութեանց մասին, անխորհուրդ մի թշնամանք համարելով շատ ցաւեցալ:

Խրիմեան Հօր և Ներսէս պատրիարքի պատկերները ճորից տպել եմ տալիս Ապտուլահանց գործարանում, որպէս զի գալ թղթատարով ուղարկեմ քեզ:

Այս ներդիակեալ ոտանաւորը լանձնեցէք «Աղբիւրի» խմբադրատունը, մեր ազնիւ բարեկամ պ. Տ. Նազարեանցին իմ սրտագին բարեմաղթութեանց և ողջո՞նեքի: հետ.

եթէ չեմ սխալիր ինձ գրեւ էիր թէ ինքը փափագ էր չալտնած որ «Աղբիւր» ամսատետրի մէջ տպւելու համար մի քերթւած ուղարկեմ. ահա ուրեմն աչն քերթւածը, եթէ հաւանի թող տպէ և մէկ օրինակ լանձնարարեալ ուղարկիր ինձ, աչն օրացուցին հետ ուր պատկերս ասու՞մ ես պիտի տպեն...

Շնորհակալ եմ պատկերիդ համար. կատարեալ իմ Սանդրոն է նստած. աչքիս առաջն եմ գրել և շատ կը նեղանամ որ չխօսիր: Ուստի դու գոնէ շուտ և շատ գրէ, որ նրա չխօսելուն պակասը ծածկի:

Սա երկու պատկերացս մին էլ լանձնիր մեր Բաշինջաղեանին, զորս նոր աչտեղ հանել տւի. չոյս ունիմ որ ձեզ երկուսիդ էլ հաճող կը լինի մի մի հատ ունենալ և ի նշան հաճութեան վերջապէս խիզձ կ'անէ Բաշինջաղեան և իր պատկերը կ'ուղարկէ ինձ, որին ցարդ չունենալուս կը դժարանամ հաւատար:

Մեր պատուական և սիրելի բարեկամ և քերթող պ. Ղազարոս Աղաջեանցին հաղորդիր մասնաւոր իմ սրտագին համբույնն ու ողջոյնը: Եթէ մի հատ ուղարկէ ինձ իր պատկերից, ես էլ երկու հատ կ'ուղարկեմ փոխարէն...

Առ աչժմ աչքան, անհամբեր սպասում եմ նամակիդ. գրկելով քեզ և համբուրելով, քող եղբայր:

Թիւ 27

27 լունի. 1889, Կ. Պոլիս

Սիրելի բարեկամս Ս.

Հազար անգամ ներումն կը խնդրեմ քեզանից, երկար ժամանակ նամակ չգրելուս համար, սակաչն պէտք է աչքի առաջ ունենալ աչն ամեն լուգնութիւններն և պարագմունք, որ ունեցաւ աչս վերջի ամսու մէջ Յոբելեանիս առթիւ, որոյ համար ձեր ուղարկած շնորհաւորական

հեռագիրը լանչափ ուրախացուց ինձ, և կը խնդրեմ որ աչդ հեռագիրը ստորագրող բոլոր աչնիւ անձանց մատուցանես իմ սրտագին շնորհակալութիւններս:

Մեր թանկագին և սիրելի Բաշինջաղեանի պատուական պատկերն առի, որոյ վերայ ճիշդ առ ճիշդ նկարւած է իր ազնւագոյն հոգին. վրան նաչելով ի սրտէ հաճող կըզգամ և կըսփոփւիմ. շատ ու շատ շնորհակալ եմ: Պ. Ղ. Աղաջեանի պատկերն նոյնպէս ստացած լինելով փոխարէն իմն էլ ուղարկեցի մի նամակաւ քո հասցեով, անշուշտ ստացած և լանձնած կը լինիս:

Գալով Յոբելեանիս հանգիսին, աչքանս միաչն կարող եմ ասել, աչն էլ քեզ, թէ Տփլիսում տւած բէնէֆիտս կամ Մոսկւաում աւելի նշանակութիւն ունէր: Յոբելեանիս ոչ գաղտնի, ոչ էլ չաղտնի մի նէւր, մի 5 կոպէկանոց բան, վիշտակի համար գոնեա, չեմ ստացել: «Արեւիք»-ի մէջ գրւածները սխալ բաներ են. ընդհանուր հատոյթն էր 160 ոսկու մօտ, որից մնում է ինձ զուտ 90 ոսկու չափ՝ 70 ոսկի ծախքն հանելուց չետոյ: Այդ ծախքի մէջն է նոյնպէս իմ կենսագրութիւնը պատկերիս հետ պարունակող զրքոյկին տպագրութեան համար արւածը: Այլ չուսալի որ գոնէ աչդ տպագրութեան ծախքը չաւնէր մասնաժողովն ինձանից՝ քանի որ ինքը կամեցել և տպագրել էր՝ առանց ինձ նախապէս իմաց տալու, որ աչդ իմ հաշուն է, և զորս աչժմ ծախելու է տրւած իմ հաշիւն: Բաց անի տես որ տակաւին Յոբելեանիս արդիւնքը 90 ոսկի (ոսկին) էլ չեմ ստացած. մի ամբողջ ամիս անցաւ և դեռ մասնաժողովը հաշիւները չէ տեսնում՝ ապառիկները հաւաքած չլինելուն համար:

Ահա քեզ Յոբելեանիս նկարագիրը ճիշդ կերպիւ: Անշուշտ իմացար, սիրելիս, որ Պոլիս գտնւելուս ի վեր հազիւ թէ ամիսը երեք ներկայացում կարողացել եմ

տալ, և վեց ամսուայ ընթացքում տւինք մօտ 15 ներկա-
լացումն: Սոցանից մի եօթը ներկալացում ունեցան հա-
սուլթ, ալդ էլ դրա համար որ զանազան բարեգործական
նպատակներն համար էր. և իւրաքանչիւր անգամին էլ,
ալդ էլ Մաղաքեանի ձեռամբ, հաղու թէ կանխիկ կը վճա-
րէին իմ 25 ոսկի վարձատրութիւնը: Իսկ մնացեալ ներ-
կալացումներէր կամ վեասուեցանք, կամ հաղու թէ ծախքն
հանեցինք:

Յօբելեանիցս վետոյ ի նպաստ մեր դերասանաց խում-
բին ձրիաբար ներկալացրի Ուրիէլ Ակոստան: Գորանից
երկու շաբաթ վետոյ մի չգիտեմ ինչ մասնաժողով կամե-
ցեւ է կրկին տալ ալդ խաղը ի նպաստ վանալ մի դրպ-
րոցի, սակարկելով պ. Մաղաքեանի հետ 60 ոսկի, որոց
25-ը դարձեալ ինձ պիտի պատկանի. ինչպէս երևում է,
վետոյ իմացալ, որ գների սաստիկ սղութեան համար
օթեակ և նստարան շատ չեն կարողացել ծախել: Սա-
կայն պ. Մաղաքեան, ինչպէս միշտ, վճարեց իմ 25 ոս-
կին. և ես առանց մի որ և է մասնաժողովի անգամ տես-
նելու կամ խօսելու, ըստ իմ Մաղաքեանի հետ ունեցած
պալմանիս, խղճի մտօք ներկալացրի իմ դերս...

Միով բանիւ, երբ իմ հաշին ներկալացում տամ
թատրոնը կիսով չափ դատարկ է. ալ երբ իմ Պոլիս
գանակուցս օգտուել ուղիով զանազան ընկերութիւններ
ի նպաստ մի դպրոցի կամ ազգային հաստատութեան մի
ներկալացում տան, կամ հասուլթ եղած ատեն դժւարաւ
կը հատուցանեն վարձքս կամ վեաս արինք ասելով տւած-
նին վտ առնելու միջոցների վը դիմեն «ազգասէր չէ» «աղ-
քատաց դպրոցին փողը առաւ» ասելով կը գրպարտէին և
կը բամբասէին ինձ և ալն, և ալն և ալն... Բնչ, կը կար-
ծեն թէ ես օդով կապրեմ, ինչ է... Միով բանիւ ալս
բոլորից աջպէս զգեւ, դառնացել եմ, որ երեակալեւ չես

կարող... խնդրեմ քեզանից որ անպատճառ ալս նամակս
կարդաս մեր աղնիւ բարեկամ պ. Գրիգոր Արծրունուն,
ու տաս իրան իմ սիրալիւր ողջունները:

Եթէ ես ալստեղ ինչպէս որ հարկն է շահած լի-
նէի, միթէ պիտի միաջն դերասանաց ի նպաստ մի ներ-
կալացում կը տալի ձրի. ընդհակառակն, երեք, չորս էլ
կը տալի, բաց վերջապէս ինձ ապրել պէտք է. և ես
ստացել եմ իմ ըստ պալմանագրութեան աշխատանքիս
վարձը... Բնչ անիրաւ մեղադրութիւն է ալդ: Կարդալ
«Արեւելքի» համարները...

Յ. Գ. Գիտես ու կը ճանաչես ինձ բոլորից աւելի,
ուստի չես կասկածիր որ բոլոր գրածներս ճշմարիտ են...

Թիւ 28

31 լունվ. 1889, Կ. Պոլիս

Սիրելիդ իմ Ս.

Սակայն երէկ միաջն տւին Յօբելեանիս հաշիւը որ խա-
տառակ բան է. և որոյ ձիջը օրինակը պիտի ուղարկեմ
քեզ որ ցոյց տաս նոյնպէս պ. Մելիք-Աղաբեանցին: Իսկ
Յօբելեանից ինձ զուտ արդինք մնաց մօտաւորապէս
500 ուրբու չափ ոսկի... ցոստութիւն. բոլորին բարե,
համբուր Բաշինջաղեանին. վաղը ընդարձակօրէն կը գրեմ:
Քեզ ի սրտէ սիրող եղբայրդ:

Թիւ 29

2 փետր. 1889, Կ. Պոլիս

Սիրելի և ազնիւ Ս.

Ինչպէս որ վերջին նամակիս մէջ գրեւ չէի թէ Յօ-
բելեանիս հաշիւը մի խալտառակ բան էր, ալժմ էլ նոյնը

պիտի հաստատեմ: Ուզում էի քեզ հաշին օրինակը ուղարկել, բայց այդ կանեմ աչն ժամանակ, եթէ Զօրեկանին մասնաժողովը իր արած տմարդութիւնը չուղէ, աչն ժամանակ պիտի խնդրեմ քեզ հրատարակութեան տալ ամեն ինչ «Մշակ» մէջ:

Այսքանս միայն քեզ խոստարարեմ որ, հաշին մէջ ուր ամեն ծախք գրած են, ծախքերի մէջ են անցկացրել ինձ չնորհած պսակին և վնջերի հաշիւը 170 զուրուշ, մօտաւորապէս 20 ռուբլի, և ինչպէս որ ուրիշ անգամ գրել էի իմ հաշուով տպել են նոյնպէս իմ կենսագրութիւնը հազար օրինակ, որով ծախք է եղել 1440 զուրուշ: Եթէ գոնեա Տիխոնով ծախի ալդ գրքերից, ուղիղն ասած գոհ պիտի լինիմ... Ե՛ւ եղբայր, ասան տեսնեմ, երբեք լսած ունիս թէ աշխարհիս որ և է մի կողմ, եթէ իսկ ամենապետին գիւղը լինի, մի դերասանի, մի որ և իցէ ժողովրդական գործողի պսակ ընծաւի և ալդ պսակի համար եղած ծախքը վետոյ գրւի նրա հաշին...

Ո՛չ մի նւէր, ոչ մի բան չեմ ստացել, հազիւ թէ 70 ռսկի զուտ արդիւնք մնացել էր... Ալդ էլ մեծ դժւարութեամբ մի ամսից վետոյ հազիւ կարողացաւ ստանալ, և ծախսել ուր որ հարկն է... ալդ բոլորը բաւական չեն. մէկ էլ տեսնես մի Գ, Նիկողոսեան կելլէ չանկարծ և կը չանդգնի ինձ դէմ գրել և խօսել՝ ամենաչն անիրաւութեամբ... ասել է ուրիշներին թէ առանձին թշնամութիւն և հակակրօթիւն ունի եղել ինձ դէմ: Սակաւն ես գոնեա ալդ մարդուն եթէ ոչ բարիք, աչու հանդերձ ոչ մի չար բան չեմ արել և չեմ խօսել. ուրեմն երեի նեղացել է թէ ինչու իրան չեմ գնացել ալցելութեան... տես մի անգամ ընդմիջաւ, թէ ինչ են մարդիկ...

Թէ Նիկողոսեանի թշնամութեանց և մանաւանդ աչս տրւած հաշին դէմ բոլորը կատաղած են. Տիկ. Սրբունի

Տիւսար նոյնպէս: Ես քեզ գրում եմ աչսեղ զուտ ճշմարտութիւնը գաղտնապէս. կարող ես միայն հաղորդել իմ բարեկամաց երկուսին, ալսինքն Բաշինջաղեանին և Մեքե-Ազարեանցին: Եթէ մի օր հարկ լինի, ուրիշները պիտի գրեն արդէն, ալ ինձ դոցա մասին գրելը չի վաւելի և չի պատկանի: Ուստի գոնեա ինձանից իմացած մի լինիր. սակաւն ես էլ անշուշտ չէի կարող աչս բոլորը ծածկել քեզանից, որ իմ ամենամեծ եղբայր ու բարեկամն ես: Մարդս գրելով իր բարեկամին կը թեթևանաւ, մանաւանդ սոս քանի օրս շատ չուգեալ և վատ տրամադրութեան մէջ եմ գտնուում...

Օրացոյցն ստացաւ ու շատ չնորհակալ եմ:

Եթէ մասնաժողովն կամենաւ վետ դարձնել պսակիս 170 զուրուշ ծախքը, վճռել եմ չընդունել:

Այստեղից, եթէ գործերս քիչ կարգի դնեմ, պիտի գնամ Փարիզից անցնելով Անգլիա... Գրկելով զքեզ մնամ ի սրտէ սիրող:

Յ. Գ. Ալդ հաշիւը ստորագրւած է մասնաժողովի գանձապետ Սրբանեան Կարապետ Էֆէնտիի ստորագրութեամբ. եթէ հարկ լինի օրինակել կը տամ և կուղարկեմ քեզ:

Թիւ 30 1889 թ. 16 փետր. Կ. Պոլիս

Սիրելիդ իմ Սանդրօ.

Իմ Ղազարը Մողղոկից կը գրէ թէ աղատւած է զինուորագրութիւնից և կը փախալի դարձեալ գալ ինձ մօտ, սակաւն իմ գրութիւնս չի ներեր ինձ (հակառակ մօտ, սակաւն իմ բաղձանաց) բերել տալ նորան ինձ մօտ: Նա բոլոր իմ բաղձանաց է, երբ գարնան օրերը լաւանան, գալ արդէն մտաղիր է, երբ գարնան օրերը լաւանան, գալ Տիխոն մի գործ ձարելու համար, մինչև որ դարձեալ կա-

րողանամ կոչել նրան: Ուստի իմ աղնիւս, եթէ գալու լինի մի զլանալ իրեն հարկ եղած բարոյական օգնութիւնը. ես էլ որքան կարող լինեմ կաշխատեմ երբեմն նիւթապէս օգնել իրեն: Շատ երախտապարտ պիտի լինեմ քեզ և բոլոր նրանց՝ որք պիտի նպաստեն իմ Ղազարի աղնիւս ապագային:

Մտադիր եմ երթալ Լոնդրա, բայց չգիտեմ թէ պիտի կարողանամ...

Ստացալ ինձ գրած ոտանաւորդ, որն որ ինձ համար վեր է քան զամեն քերթւած և սիրելի, որովհետեւ աղնիւս հոգոյդ հարազատ արձագանքն է ալդ. սիրելի Բաշինջաղեանին կարօտով համբուրէ իմ կողմից: Քեզ ի սրտէ սիրող եղբայրդ:

Թիւ 31

23 մարտ, 1889 Վ. Պոլիս

Սիրեցեալդ իմ բարեկամ Սանդրո.

Պոլսոյ մէջ տեսած զրկանացս վրայ աւելացաւ մըրսկով հիւանդանալս, որոյ զլիւսւոր պատճառած նեղութիւնը ձայնիս մարեւն է. անցաւոր բան է թէպէտ, սակայն շատ նեղացնում է ինձ:

Նիկողոսեան ամեն կողմ շարունակում է ինձ բամբասել և վատարանել. մտածում եմ թէ ի՞նչ եմ արել արդեօք արժանանալու համար ալդ հալածանաց. ես ոչինչ չեմ գտնում խղճիս վրայ: Ամեն օր մի նոր զըրպարտութիւն և նախատինք է հնարում: Հիմակ սկսել է ամեն կողմ ասել թէ ալդ Տօնապետեանի հրատարակած տետրակների մէջ (զորս տրեւեանիս առթիւ Տփլիս էլ ուղարկած ենք ծախելու) գրւած բոլոր բաները սուտ են, և թէ ուստի թերթերը ահա տեսակ բաներ չեն գրած իմ

մասին և թէ դոքա ամենը Տօնապետեանի շարադրածն է:

Մինչդեռ դու լաւ գիտես որ ալդ ուսեսերէն ընցէնդիաների հաւաքածուն ինձ մօտ կալ նաեւ մի մեծ գրքի մէջ ամփոփւած և թէ դուք ինքներդ կարդացել էք ալդ Տըվիխոսում:

Շնորհակալ եմ, սիրելիս, որ ալդ գրքերից նամակիդ մէջ լիշտ անձանց մի մի հատ նշիրելու գաղափար ունեցել ես. ես էլ թէ լինէի նոյնը պիտի անէի, դորանով, ինչպէս դեռ միշտ և շատ բաներով կ'ապացուցանես որ սիրտս կարդալու և զգալու չափ մտերիմ ես ինձ. ուրեմն Աստուած քեզ պահէ. ց'տեսութիւն, խնդիրքս ճշդիւ կատարես:

Քեզ սիրող և ի սրտէ վարդող:

Թիւ 32

29 ապրիլի, 1889, Վ. Պոլիս

Սիրելի բարեկամս Ս.

Նրեք ամսից ի վեր է տանջւում էի մի կոկորդի հիւանդութեամբ, որ ընդհանրապէս չատուկ է ձայներնին շատ գործածող անձանց. իմ ձայնս էլ բոլորովին խանգարւած լինելով, ներկայացնել անգամ չէի կարող. ուստի կարող ես երեակափել դորա հետեանքները... Փառք Աստուծոյ ալծմ լաւանում է: Նրկու օրից հրաւերով և խմբով գնում եմ Զմիւռնիա:

Թիւ 33 Զմիւռնիա, 16 մայիսի 1889 թ.

Grand Hôtel „Huck“ Smyrne

Թիւ 9, 10

Սիրելիդ իմ բարեկամ Ս.

Ինչպէս որ տեսնում ես, ալժմ Զմիւռնիոյ մէջ եմ, ուր մեծ չափողութիւն և պատիւ, ալ տակաւ չ'ունեցալ մի նիւթական շահ՝ մեծ ծախքերի պատճառով։ Լրագրաց լուրերը կոկորդիս հիւանդութեան մասին՝ ստույգ չեն. ունեցալ թէպէտ մի ջղալին տկարութիւն, որով քիչ ձայնս մարեցաւ, բայց ալժմ գնալով լաւանում է։ ապացոյց որ կարողացալ ունենալ ալստեղ աննման չափողութիւն։ Վեռ 20 օր ալստեղ եմ, ուղարկիր ինձ խնդրեմ Համլէթի գրքերից մի քսան հատի չափ. շտապում եմ, բոլորին ողջոյն։ Քեզ ի սրտէ սիրող բարեկամ։

Թիւ 34 16 յունիսի, 1889, Կ. Պոլիս

Սիրելի բարեկամս Ս.

Ահա չորս օր կը լինի որ վերադարձալ Զմիւռնիայից մեծ և աննման պատիւ և ընդունելութիւն գտնելով և գրապանից էլ բաւականի բան կորցնելով՝ փոխանակ շահելու, որովհետև օդերի խառնակութիւնը արգելում էր հասարակութեան բացօդեալ պարտիզի մէջ թատրոն չաճախելու։

Առողջութիւնս, հաղիւ թէ կարող եմ ասել որ գոհացուցիչ լինի. նիւթական նեղ վիճակս բարոյապէս և նիւթապէս փնտրում է ինձ։ Մի ասիր բոլորին թէ ես նեղութեան մէջ եմ, վասն զի իմ տաղանդով հիացող հասարակութեան անդամներից շատերը չի աչքով կը նայեն վրաս, երբ իմանան թէ դրամ չունիմ։ Գրամիցս շատ անգամ կը գուշակեն իմ արւեստերի արժանաւորութիւնս։

Լաւ վատ պիտի ջանամ երկու կամ երեք ամիս մնալ ալստեղ, իսկ վետոյ պիտի աշխատիմ ճարել, փոխ առնել գոնեա մի 1000 ու. որպէս զի Եւրոպա երթամ. բայց ումից ճարել ալդ գումարը. Պոլսոյ անտարբերութից... Ահա խնդիրը։

Ներկայացում, երկու երեք ամիս բժշկի արգելքով չեմ կարող տալ. եթէ և տալի՝ ոչ ոք չպիտի չաճախէր ալս շոքերին... Մինչդեռ ամենքը ասում են, և դու էլ գիտես, որ իմ Եւրոպա երթալ ներկայացնելս ազգալին մի պատիւ է։

Ներքէ, իմ թանգազին եղբայր, իմ չակամալս պակասաւորութեանս... Աստուած անպէս կը տնօրինէ, չուամ, որ ալդ ամենը լրացնելու երջանկ ու թիւնը վաչկեմ։

Սիրելի Բաշինջաղեանի հիւանդ լինելը ինձ շատ կը տխրեցնէ, փութով տեղեկութիւն տուր ինձ խնդրեմ նորա մասին և իրեն իմ ողջոյնները ու համբոյրներն... Յ'տեսութիւն, ագնիւղ իմ, գրիր անպապաղ և երկար։ Ստացալ գրեանքը, շնորհակալ եմ ի սրտէ։ Քույր եղբայր անձնէր։

Թիւ 35 30 օգոստ. 1889 թ. Կ. Պոլիս

Սիրելի եղբայր իմ և բարեկամ Ս.

Գիտեմ որ չես կասկածիր, թէ որքան քու ողորդ և արցունքը արձագանք են գտած իմ սրտիս մէջ և թէ որքան դառնացած եմ դառնութեամբ և վշտացած քո աղէտքով։ Այսպիսի պարագաներում իբրև սոսկական մարդ և կամ օտար, չենք կարող միմեանց ոչ մի մխիթարական խօսք ասել, ալդ ճշմարիտ է. իբրև մարդ ես էլ ոչինչ չէի ասել քեզ. եթէ մանաւանդ օտար լինէի

սրտիդ. խորին վշտիդ առաջ միայն խոնարհեցնէի զլուսա-
Բացք եթէ քո բարեկամդ ու եղբայրդ եմ և եթէ դու
կը շնորհես ինձ այս տխուրները, այն ատեն կը փշեմ
որ քրիստոնեայ եմ միանգամայն և փիլիսոփայաբար մի
ակնարկ նետելով քեզ և քո վշտաց՝ չեմ կարող մի քանի
խօսք չ'առնել իմ եղբոր, իմ լաւագոյն բարեկամիմ՝ Սանդ-
րօին՝ որոյ արցունքն ու ժպիտը իմն էլ են լիովին:

Գիտեմ նոյնպէս որ իմ Սանդրօն ունի քիչ շատ
վստահութիւն իմ տկար խելքին և հմտութեան, եթէ
անշուշտ հաւատում է որ պաշտեմ զԱստուած, համոզւած
լինելով որ աղբիւրն է սիրոյ, արդարութեան, բարւոյ, և
ներդաշնակ ճշմարտութեան և օրինաց՝ այն ատեն ան-
հրաժեշտ կ'ընդունի և կ'ըմբռնէ իմ ասելիք ճշմարտու-
թիւնները, և եթէ լաւ ըմբռնէ նրանց անտարակապ
պէտք է մխիթարւի:

Ահա իմ ասելիքներս.

Քո քույր, որ մասամբ իմն էլ է՝ մեռած չէ, որով-
հետեւ հոգին կենդանի է, պահպանելով իր ինքնաճանա-
ճանաչութիւնը աւելի որոշ կերպիւ՝ քան թէ մարմնույ
մէջ եղած ատեն:

Մարմնոյն ապականութիւնն է որ վերականգնանաց-
նէ հոգին: Գերեզմանը ճշմարիտ կեանքի օրօրանն է.
մարմնական մահը հոգեկան ծնունդ է:

Այս բաները քեզ բացադրողը մի կարծիք որ ար-
թիւթ, հոռւողուն բարեկամդ է. մի ենթացիկ որ միայն
քեզ մխիթարելու փափաքիս վրայ եմ հիմնուում, ոչ: Ես,
գիտցիւր որ տարիներից 'ի վեր խորհում, կարդում և մշա-
կում եմ այս սուրբ և բարձր գիտութիւնը՝ ուսումնասիրե-
լով Եւրոպայի հին և նոր փիլիսոփաները, լաւ քննելով և
ըմբռնելով Քրիստոսի երկնանէր վարդապետութիւնը և
մանաւանդ այս վերջի ժամանակներում ներկայ գտնու-

լով spiritisme-ի, հոգեխօսութեան լուրջ նիստերի ներկայ
գտնելով, աճաճաբ փորձեր անելով, շատերի նման ես էլ
արտասուելից աչքերով և երախտագէտ սրտով համոզե-
ցաւ և ընդունեցաւ այն անհերքելի Աստուծային ճշմար-
տութիւնները՝ որք փոքր առ փոքր տարածելով պիտի
զարգայնեն մարդկութիւնը՝ նրան առ Աստուած բարձրաց-
նելով:

Տարաբաղդաբար իմ ազնիւ Սանդրօն ծնած և մեծա-
ցած է աշնպիսի մի երկրի մէջ, ուր միայն ն իւրիւն է
ուսմանց և պաշտամանց առարկայ, ուր ուսելին ու ետե-
թիւնն է թագաւորում, և ուր հոգեկան Աստուծային
բարձր փիլիսոփայութեան վրայ գրեթէ զաղափար անզամ
չունին, և որ զարմանալին է՝ չեն էլ ուզում ունենալ: Ամե-
նից աւելի գիտուն կարծւածները, որոնք իրանց ուսումը
աւարտել են (ուսումը երբէք չաւարտիր) Գերմանիայի
մէջ ընդհանրապէս, մի քանի գերմանացի փիլիսոփաների
գործերն են կարդացել, որոնք իրանց ծուռ վարդապետու-
թեամբ և անձնապատան խելքը հպարտութեամբը, ցա-
մաքեցրել են մարդու հոգին և իրանց գրքերով մի պատ
են հիւսեր ու բարձրացրել մարդկանց աչքին որ չի կա-
րողանաւ տեսնել զԱստուած... Ափսոս, հազար ափսոս,
որքան մեծ է նոցա պատասխանատուութիւնը առ Աստ-
ւած: Սակաւն Աստուած իր անսահման բարութեամբը կը
տեսնէ մարդուն տառապանքը և դարման կը տալ նորան՝
լուսաւորելով մարդկանց մտքերը, որ ոչ միայն նիւթա-
կան ալլ հոգեկան տեսակէտով քննեն ու ուսումնա-
սիրեն բնութիւնը:

Մարդու հոգւոյն անմահութիւնը, և ամենաբարի,
ամենակարող և ամենաարդար մի Աստուծոյ գոյութիւնը
հաստատ ապացուցանելու համար, թողնենք, փոխ չէ,
այն ամենամեծ և անուրանալի փաստերը որ տրւած են

մարդկութեան՝ աշխարհիս ստեղծմանէ ի վեր թողնենք եթէ կռգէք՝ կռապաշտութեան մոլեռանդ խաւարին մէջ Անմահին Աստուծոյ և անմահութեան հոգւոյ չանկարծ հաւատալով քարոզող Սոկրատն ու Պլատոնը: Թողնենք նաև ժամանակ առ ժամանակ չալտնած ոգիների տւած չալտնութիւնները, Պրահմանների, Պոստապոնների, և հնդկաց Փաքիրների Աստուածապաշտ վարդապետութիւնը, չնայելով որ նոցա գիտութիւնը անհամեմատ բարձր է հիմակւան մեր նիւթապաշտների գիտութիւնից: Վերջապէս թողնենք աչա բոլորը և գանք միմիայն մեր հոգւոյն բնադրմանն ու մտքի տրամաբանօրէն լուրջ դատողութեանը և ալպէս ասենք:

Ամեն հոգեբան և նիւթաբան (Spritualistes, Materialistes) փիլիսոփաներ միահամուռ և միաձայն կը խոստովանեն թէ բնութեան մէջ ամեն ինչ ենթակա է անփոփոխելի, անխուսափելի, արդար և ներդաշնակ (harmonieux) մի օրէնքի, աչն օրէնքը՝ որ բանական է միանգամայն՝ կառաւարում է ամեն բան: Մի չնչին խոտի, մի թիթուան, մի կաթիլ ջրոյ գոլութիւնն անգամ ենթակա էն մի նպատակի և ներդաշնակութեան, որ ինչպէս կը տեսնենք իմաստուն է և նախախնամ: Ուրիմն աչն Աստուածը, ասենք բնութիւնը, որ գիտցեր է մի նպատակ և կարգ և ներդաշնակութիւն դնել ամենափափաք արարածոյ գոլութեանը, ինչպէս կարող էր աննպատակ և առանց պատճառի, աններդաշնակ վիճակի մէջ դնել մարդու գոլութիւնը, մինչ իսկ նորա վիշտն և ուրախութիւնը՝ որ իւր ստեղծածների մէջ առաջինն է համարում անշուշտ:

Միթէ մենք էլ, մարդիկս, հաւասարապէս Աստուծոյ որդիքը չենք: Միթէ ամենքս էլ միևնոյն (եթէ ոչ հոգեկան) գոնէ նիւթական պիտոյքներով չենք ծնւում Ու-

րիմն ինչից է, որ մէկս զրկւում ենք դոցա վապէքից՝ ալ միւսը ոչ: Ի՞նչն է պատճառը որ մինը ծնւում է դեղեցիկ՝ միւսը տգեղ, մինն աւաղակ՝ միւսը բարեգործ, մէկ ուրիշը մարդասպան և մինն էլ առաքելի, ոմանք հարուստ՝ ոմանք աղքատ, շատերն հիւանդ, կուր, կաղ ի ծնէ և բազումք՝ կալտառ, առողջ և ուժեղ...

Նիւթապաշտ անշուշտ կուրօրէն պիտի ասեն թէ ալը բոլորը կրթութեան, զարգացման և շրջանի արդիւնքն են, և մինչև անգամ չանդգնում են ասել գիտածի: Շատ լաւ, դիցուք թէ աչնպէս լինի, ուրիմն ինչ է պատճառը որ մինը ծնի լաւ շրջանի մէջ, լաւ զարգանաչ, լաւ ապրի, հանգիստ էլ մեռնի: և զէնը գտնողը ընկերը, որ հաւասար եղբայրն է նորա Աստուծոյ առաջ՝ ծնի վատ շրջանի, վատ օրինակաց մէջ, վատ ապրի և վատթար մեռնի: Սա էլ պէտք է ի նկատի ունենալ, որ մարդիկ մեծաւ մասամբ ծնւում են դէմքի գծերի, կամ գանգի ել և էջ ուռուցիների վրայ ունենալով իրանց լաւ կամ վատ չառկութեանց շօշափելի նշանները և որոնց մասին ալ ևս չէ սխալում գիտութիւնը:

Հիմակ բացատրեն թող ինձ թէ ինչ է չանցանքը վատ ծնող խեղճին և արժանիքը՝ բարի ծնողին: Ինչո՞ւ առաջինը լինի մարդասպան, խարդախ և բթամիտ՝ և երկրորդը հանճարեղ, բարի կամ տաղանդաւոր: Յիթէ երկուսն էլ ոչնչից են դալիս, կրկին հոգեպէս էլ ոչնչաւալու համար, ինչ անարդար բան է ալը և ինչ չիմար աններդաշնակութիւն է աչա չաւտեսական իմաստուն ներդաշնակութեան մէջ:

Ահա սիրելիս աչա մարդկութեան անբաղդատելի և ալպաղան վիճակին և բարքին աններդաշնակ դրութիւնն է, որ առ երևութս կը տեսնենք և որն մեղ ստիպէ փնտռել նորա արդար և ներդաշնակ պատճառը և նպատակը

բնութեան անկեղլի օրինաց մէջ, որն որ անպատճառ պէտք է լինի և որ արդէն չափանում է զանազան հին և նոր իմաստասէրների հետադասութեամբ և spiritisme-ի միջոցով ոգիների տաճ բացատրութեամբ և մանաւանդ բնական և լուրջ դատողութեամբ թէ՛ «մարդս մի անգամ չէ որ ծնում է և ապրում, այլ մի քանի անգամներ իւր գործոց և իւր չառաջադիմութեան ջանքին համեմատ, վիճակը զէպի բարին փոփոխելով, կեանքից ի կեանս անցնում, զարգանում և մաքրւում է հոգւով, որպէս զի մերձեանալ ասն աղբիւրին, որից բոլրած է և որին հէնց իւր առաջին ծննդեանը բնագոյմամբ ճանաչում և պաշտում էր «Աստուած» ազազակելով:

Այն սիրելիս, հոգեփոխութեան վսեմ օրէնքով միայն կարող ենք բացադրել մարդկանց վիճակին հակապատկեր գրութիւնները, մտածելով որ չարը, արդէն նոր է սկսել իւր մարդկային առաջին գոյութիւնը անասունից: Թշառը գովում է իւր երկրորդ կամ առաջին գոյութեան մի լանցանքը: Խելացին, զօրեղը, ուրիշ մի գոյութեան մէջ, բարւոյն շնորհիւ արժանացել է ալդ կրկին շնորհաց, որպէս զի իւր նմանները զարգացնէ: Հարուստը կամ փորձելու է ենթարկւած, և կամ աջն ստակը որ ունի իւր մէջ անցեալ գոյութեան մէջ գործած բարութեանը պարգեն է, որ իբրեւ աւանդ տւել է նորան Աստուած, որպէս զի շարունակէ երկրիս վրայ բարին գործել, տառապանքսփոփելու, արցունքներ սրբելու երջանկութիւնը վաղելել: Եւ աչսպէս հետզհետէ կեանքը մարդկային, ումանց համար քառութիւն է, ալոց՝ իւր նմանին օգնութիւն, և ումանց զարգացման, փորձանայց և կատարելագործելու միջոց: Այլ երջանկութիւն՝ շատ քիչ անգամ գորա համար որ, մարդիկք երջանկութիւնը նիւթական հաճութեան մէջ են փնտռում և միշտ զուր է

գնում իրանց ջանքը: Հոգեկան ձգտումների և վաղելքների մէջ կալելի է միայն գտնել ճշմարիտ երջանկութիւնը և որովհետեւ նրան փնտռող և գնահատողները շատ սակաւաթիւ են, հէնց դորա համար էլ երջանկութիւնը խափուակ և օտար մի բան է մեր աշխարհին վրայ: Թող փորձեն ասածս. իւր ընկերին բարիք անելով, և երբ ալդ բարիքը անելով զգան իրանց սրտի խորքում մի անբացատրելի սուրբ և խաղաղ ուրախութիւն, արդեօք ինչ բացադրութիւն կըտան ասն զգացմունքին. արդեօք կըլանդգնեն ասել թէ ալդ զգացումը, ալդ երջանկութիւնն էլ նիւթից լինի...:

Զգեսեմ եղբայր իմ, կարողացա՞լ համառօտ կերպիւ հասկացնել մարդկանց անհաւատար և աններգաշնակ վիճակին և կացութեան ներդաշնակաւոր և արդար նպատակը, որոց իմաստունք հոգեփոխութեան անունը տան, և որի համար հարիւրաւոր հատորներ կան գրւած՝ անհերքելի փաստերով ստուգելու համար թէ մարդուս հոգին ենթարկւած է բազում անգամներ մարմին հագնելով, կենաց պալարին մէջ գտելու, փորձելու, դարդանալու և մաքրւելու նիւթական կրքերից: Սա մի արի գերական անուրանալի սուրբ ճշմարտութիւն է, ուր արեւի պէս կը փալի Ստեղծողին անհասանելի, անսահման, հաւասարակշիւ իմաստութիւնը և արդար ու տնխուստիւ ի սուրբ օրէնքը:

Ամենապետին մի սողունի, մի անբան կենդանու կենաց մէջ կարդ, նպատակ և կանոն դնող Աստուածը, ինչու համար բանական մարդուն նկատմամբ անարդար, անհմուտ և անողորմ լինէր: Եթէ լաւ տեսնենք և մտածենք, կը տեսնենք որ մեր շուրջը ամեն ինչ սէր, իմաստութիւն և հայրախնամ գլխութիւն է, ամեն ժպտին մէջ մի արցունք կա՞լ ժպտին արժէքը դուրս բերելու համար,

ամեն ուրախութեան մէջ մի տխրութիւն. ինչպէս ամեն սն գրեթէ մութ չատակի վրայ որոշեն, և ամեն մութ գրեթէ սպիտակ կամ լուսաւոր չատակի վրայ. օրը գիշերաւան և գիշերը օրաւան հակապատկերն է, նոյնպէս հողին էլ մարմնոյն, զի մարմինը գիշերն է հողոյն, իւր բոլոր երկրաւորն յաճ կրքերովն ու ձգտումներովը, և ալ գիշերաւան խաւարին մէջ, խիղճն ու բանականութիւնը մեզ ջան են առաջնորդ, որպէս զի հողեպէս ճանչնանք զԱստուած, չդատենք նորան մեր աշխարհի վրայ տեսնւած անկարկաս և աններդաշնակ դէպքերի վրայ հիմնւելով, ու մեր երկրաւորն վշտերովն ու կրքերովը. Եւ ալն ժամանակ պիտի գտնենք ու տեսնենք ալն Աստուածը, ալն բնութիւնը, որ արդար, իմաստուն և բարի է՝ և ոչ ան խիղճ:

Նորա մեր հողոյն պարզեցած բարիքները ալնքան մեծ են, բաղդադելով ալն վշտաց, որ երբեմն կը տալ մեզ մեր բարեխաղութեան, մեր հողեկան զարգացման համար՝ որ մեզ հարկադրէ երախտեօք սիրել իրան:

Եթէ երախտագէտ ենք վիրաբուժէն, որ վէրքերնիս մի անգամ խարէ մշտապէս բուժելու համար. ուրեմն ինչպէս չ'օրհնենք ալն նախախնամ ձեռքը՝ որ մի անգամ հարւածէ չաւտենապէս բուժելու համար:

Պիտի տեսն աշուշտ թէ ալս բոլորը կը վերադարձնէ ինձ իմ վաղամեռիկ քոյրը. ևս էլ կը պատասխանեմ որ եթէ մարմնու աչքերով դու չես կարող նորան տեսնել, բայց նա կը տեսնէ դքեղ իւր հողու աչքերով միշտ քո մօտն է, հաւատն ինձ եղբայր, վերջապէս չէ հեռացեր քոյրդ քեզանից որ վերադառնալ. միայն թէ աւարտել է իւր երկրաւորն կենաց շրջանը և մարմինը տեւ է ապականութեան, ալ հողին, հաւատացած եմ, անմահութեան մէջ քո մօտդ պիտի հսկէ քո վրայ: Ալս բոլորը գրում եմ քեզ առաւօտուն անկողնիս մէջ, նամա-

կիդ հաղորդած գուժին ազդեցութեան ներքն և իմ միակ նպատակս ու ցանկութիւնս է կատարել իմ բարեկամութեան սուրբ պարտականութիւնը, հաղորդելով սիրելութեանդ մի ճշմարտութիւն՝ որի մխիթարութիւնից դեռ շատերը զուրկ են: Եւ քեզ, որ տեւ է Աստուած կորովի առողջութիւն և սիրող սիրտ, քաջութեան և համբերութեան մէջ առաքինի հանդիսանալու չափութիւններով զարդարել է, կը փափաղի որ իւր տաճ բարոյական ոյժին շնորհիւ, որ քիչերն ունին, իւր կամացը գլխակոր անձնատուր լինիս. և երբեմն, մեզ նախասերս էլ իւր անսահման բարեացը գործիք կընէ, չիչեցնելու համար քեզ, և նոյնպէս ազնիւ մօրդ, իւր արդար և նախախնամ օրէնքը. իմացնելով ձեզ միանգամայն, որ մէկիդ քոյրը, որ միայն աղջիկը և մէկ ուրիշին հարսն ու կիճն է, նախ և առաջ իւր սեպհայանութիւնն է. իւր աղջիկը իւր հարսն է բուն, և որին դուք ժամանակաւոր աւանդապահն էիք երկրիս վրայ, և առաւ երբոր կամեցաւ. Խոնարհեցուր ուրեմն, եղբայր իմ, ազնիւ գլուխդ՝ ալս արդար և անուրանալի ճշմարտութեանց առաջ, թող Աստուածատուր համբերութիւնը չաղթէ վշտիդ, և համոզէ որ քոյրդ երջանիկ է ալժմ իւր հողեկան վիճակին մէջ. դու որ կենդանի մարմնական վիճակին մէջ նորան երջանակացնել ուզեցիր, և աշխատեցար, և չաջողեցար, բայց ասի քեզ արդէն, որ երջանկութիւնը չէ չալմ աշխարհի, ուստի, ինչպէս կարող ես ցաւ և վիշտ զգալ քոյրդ նիւթական մահիցը, երբ որ լաւ համոզւես թէ՝ Աստուած առաւ նորան, որպէս զի կատարեալ կերպիւ երջանիկ անէ, քո ուղածը, քո փափագածը Աստուած ինքն ուզեց շարունակել կատարեալ կերպիւ: Այսպէս պէտք է հաւատալ, իմ պատուական Սանդրոս: Ճշմարիտ է որ մարդ ենք վերջապէս և պէտք է ցաւենք մի սիրելուց նիւթական կո-

բուստը, բաւց մխիթարիչ ճշմարտութիւններ կան, որոց ընդունել պարտական ենք:

Եւ քեզ գիտական և փիլիսոփայական փաստերով հաղորդել ուզեցի այս ճշմարտութիւնները, որպէս զի քիչ ոփոփելի սիրտդ, արդեօք պիտի արժանանամ հասնել նպատակիս...

Մի մոռնար նոյնպէս՝ որ մարդս իրան չէ պատկանում, որ անձնասիրութիւնը մի ոճիւր է ընդ-թեան օրինաց դէմ: Եւ դու, որ քս հազազգիւտ բնական չափութիւններով պարտքեր ունիս լրացնելու Աստուծոյդ, մարդկութեան և ազգիդ առաջ, և ունիս մաշկ, փետաւ և բարեկամներ՝ պէտք չէ որ ցաւող սաստկութիւնը թուլացնէ քո մէջդ հերոսն ու իւր պարտականութիւնը ճանաչող ազնիւ անձը: Եթէ կան վշտեր ու ցաւեր՝ աշխարհիս վրայ, նոյնպէս կան հոգեկան ազնիւ բաւականութիւններ, որ կը զգանք բարին և մեր պարտքը կատարելով: Շարունակէ ուրեմն եղբայր իմ, ազօթել միշտ առ Աստուած, սիրել բարին և կատարել պարտքդ, աչն ժամանակ ոչ միայն զոհ ալ երջանիկ կը լինիս երկրիս վրայ:

Կը համբուրեմ ճակատդ և անհամբեր կը ուղարկեմ նամակիդ, որպէս զի գիտնամ թէ սա երկար նամակովս փոխանակ ձանձրացնելու քեզ կարողացել եմ մխիթարել. աչն ժամանակ իմ ուրախութիւնս մեծ պիտի լինի իմ ազգման բազմակողմանի տխրութեանս մէջ՝ չորում զօրավիգս Աստուած է, որի քեզ լանձնելով մնամ գրութեանդ ակնկալու եղբայրդ:

Յ. Գ. Պ. Մաղաքեան խումբը պիտի կազմէ՝ բաւց ոչ Տփլիս գալու նպատակաւ. սիրելի Ղազարիս բարեւ, ազնիւ Բաշինջաղեանին նոյնպէս. պատական մօրդ ձեռքերը համբուրեմ, թող իւր տղան կոչէ զիս և ինքն էլ

չմոռնալ զԱստուած և ազօթք՝ որք աղբիւր են մխիթա-բութեան.

Թիւ 36

11 հոկտ. 1889 թ.

Սիրելի եղբայր իմ Ս.

Արդորնոք գրում եմ քեզ սա մի քանի տողերը, խնդրելու համար քեզ, որ տեղեկանաս թէ արդեօք Ղազար կարող է ինձ հետ գալ Բագու ուր ինձ հրաւիրում են 15 ներկայացմանց համար:

Երբ վերջապէս համաձայնեմ կը հեռագրեմ որ եթէ Ղազարս կարող է գալ, թող պատրաստ գտնւի Տփլիսի կացարանում, եթէ ոչ նորա փոխարէն մի ուրիշին պատրաստիր խնդրեմ ինձ համար: Քոյդ ի սրտէ եղբայր:

Թիւ 37

2 դեկտ. 1889 թ. Կ. Պոլիս

Սիրելի եղբայր Ս.

Բաւականի երկար լուսթիւնից քննող երկար ճանապարհից եկած կարճ նամակդ ստացալ:

Բազաւ գործը չաջողւած չէ...

Մօտը թողած իրեղէններս բնէ վիճակի մեջ են, արդեօք վնասուած են խոնաւութիւնից:

Պարոն Ստեփան Մամիկոնեան Տփլիսում է թէ ոչ: «Տարազ»-ի առաջին թերթը ուղարկիր ինձ:

Համբուրեմ քեզ ի սրտէ. քեզ միշտ հաւատարիմ սիրող եղբայրդ:

Թիւ 38

27 դեկտ. 1889 թ. Կ. Պոլիս

Սիրելի բարեկամ Ս.

Շատ ուրախացալ ստանալով Նամակդ, որ սկսեւ է բաւականի երկարել, չուսամ դալ անգամին աւելի երկար կը լինի, փոխանակ երեք երեսի չորս երես:

Շատ կը զարմանամ որ տակաւին չես ծանօթացեր աջնալիսի մի ընտիր անձնաւորութեան հետ՝ ինչպիսին է իմ շատ սիրելի բարեկամ պ. Ստեփան Մամիկոնեան: Սա Նամակիս միջոցաւ գնա անպատճառ ծանօթացիր նորա հետ, և երբ մի քանի անգամ լաւ դիտես նորան, արի ասա ինձ թէ՛ նորա պէս շատ ունիք Տփլիսիսում... առանց հաշուելու անշուշտ քեզ և մեր ամենասիրելի եղբայրն Վէորդ:

Ստուգ է որ պիտի ներկայանամ Օթէլլօն ի ներկաւորութեան Սուլթանին, Երևոյի պալատուն մէջ, բայց երբ բոլորովին առողջանամ, վասն զի մի քանի օրից ի վեր բաւականի տկար եմ:

Վիճակահանութեան տոմսակը խնդրեմ որ ծախես: Իրեղէններս չմնասելուն համար ինչ որ կարելի է անել, քեզ իմ բարեկամիս կը չանձնեմ ու խնդրեմ որ անես:

Կը բարեմաղթեմ Ձեզ նոր տարին չուսալիր, բարի և բարեբաւստիկ:

Քեզ սիրող բարեկամդ:

Յ. Գ. Վեալ ծանօթանալ պ. Մամիկոնեանի հետ:

Թիւ 39

4 փետր. 1890 թ. Կ. Պոլիս

Սիրելի Ս.

Մինչև հիմա ծածկեցի քեզնից ճշմարտութիւնը, սա պատճառաւ որ սիրտդ չի վիրաւորւի, բայց ալ ևս չեմ կարող լռել, և կը գրեմ քեզ՝ որովհետեւ երկու ամիս ու

կէս է որ չարաչար տառապում եմ անկողնումս, անդամալուծ եղած, զարհուրելի սուր լոգացաւերով: Ինչ որ ունէի ոսկիդէն, արծաթեղէն, բոլորը ծախեցի՝ բժշկի, դեղերի ծախքերին հասնելու համար. այժմ մի փոքր լաւ եմ զգում ես ինձ, սակայն բոլորովին առողջանալու համար դեռ գոհեա երկու ամիս է հարկաւոր ասում են, որ բժիշկն ինձ խնամէ և ես մի գրոշ անգամ չունեմ քաղաքից մինչև գիւղ բժիշկ բերել տալու, դեղերի և դաշաղան ծախքերի հասնելու: Մինչ արդ չուզեցի ոչ ոքին մի բան ասել, դիմացալ որքան կարողացալ, բայց ալ ևս չեմ կարող համբերել. ախտեղ ոչ ոքից չոչս չունեմ. ում դիմեմ, հարուստ. ներքին, որոնք չտրեւեանիս ընծաւաւած պսակին գինը իմ գրպանից առին: Նրխտասարդութիւնը աղքատ է:

Քեզ գրում եմ որ տանես նամակս իմ եղբայր և բարեկամ ազնիւ Աղէքսանդր Մելիք-Աղարեանցին, որից աջքան բարիք եմ տեսել. դուցէ այժմ էլ իմանալով իմ աչս դժուար վիճակս բարհաճի մի օգնութիւն ուղարկել ինձ, բայց շուտով: Նա գիտէ որ բարիքը չի կորչիր, մասնաւանդ որ երբ ընդունողը ապերախտ չէ:

Իսկ դու, իմ Սանդրօ, չլինի որ քու կողմիցդ ինձ օգնել կամենաս. հաւատմ որ ալդ դէպքում ինձ կը վրդովես և ինձ տանջանք կը պատճառես, և կը սպանենես իմ առ քեզ ունեցած բարեկամութիւնս ու սէրս:

Շատ կը խնդրեմ որ իմ վիճակի նեղութիւնը բացի մեր բարեկամից՝ պ. Մելիք-Աղարեանցից և քեզնից՝ ոչ ոք չիմանալ:

Ողջո՞ն իմ հարցանողաց:

Ոչ՞ չունիմ շարունակելու. անհամբեր կը սպասեմ պատասխանի:

Քեզ սիրող եղբայրդ:

Թիւ 40

3 մարտ 1890 թ. Կ. Պոլիս

Սիրելի և պատուական բարեկամ Ս.

17-ին գրած նամակդ աչսօր ստացաւ և ահա շտապում եմ քեզ պատասխանել, որպէս զի չալտնեմ թէ որքան շնորհակալ եմ քեզանից, չետոյ պատուական Մեղիք-Ազարեանից՝ ինձ տարած հոգեւորութեան համար: Որքան մեծ օգնութիւն պիտի լինի ինձ համար երբ Տփիսից ստանամ մի գումար:

Սակաջն երեւի հիւանդութիւնս լաւ չես հասկացեր սիրելիս, որ ինձ խորհուրդ ես տալիս Զատիկն Տփիսի գալու:

Բազց բարեկամս, գիտցիր որ բժիշկս հրաման չէ տալիս տանից անգամ դուրս գալու, հազիւ թէ կարողանում եմ երբեմն անկողնից դուրս գալ, նստել սեղանի մօտ, գրել մեծ նեղութեամբ: Գալով կոկորդիս, ինձ շատ է տանջում... ուտել է և ցաւում է՝ օրը մի անգամ ալքում են լապիսով: Բարձր ձաջնով խօսելու հրաման չիկա, և եթէ ուղեւոր չեմ էլ կարող. ահա իմ վիճակը: Հազիւ թէ ապրիլի սկզբին թող տալ բժիշկը որ դուրս գամ տանից. էլ սուր մնաց Տփիսի գալու ներկայացում տալը. աչստեղ էլ թէ ուղեւորս երկու երկու ամսից էլ չետոյ չեմ կարող դեռ ներկայացնել, թէ չէ, կարողանալի, միթէ մի վարկեան կը վարանէի դալ Տփիսի: Աղջուսիր բոլորին և հաղորդէ իրենց այս ճամբարութիւնը:

Դու անապաղ գրիր ինձ, նամակներդ ինձ մխիթալու են, և գիտցիր որ օրից օր հիւանդութիւնս մեղմանում է և ես ինձ լաւ եմ զգում:

Այս երեկոյ Վասիլեանն ասել է հօրեղբօրս թէ Տփիսիում ինձ համար ուզում են եղբի կոնցերտ տալ, միթէ ստոյգ է այդ լուրը:

Նամակներուդ հասցէն միշտ աչս անգամի պէս գրիր ալսինքն.

Турция, Константинополь. Артисту трагик Адамыану.

Համբուրելով քեզ, մնամ քեզ ի սրտէ սիրող բարեկամը.

Յ. Գ. Չգիտեմ թէ որտեղից իմացել են լրագիրք իմ հիւանդութեան լուրը, որովհետեւ բացի քեզանից, ոչ մի տեղ, ոչ ոքին մի բառ անգամ չեմ գրած դուրս մասին: Երբ գումարը ստանամ առանձին պիտի գրեմ պ. Մեղիք-Ազարեանին իմ շնորհակալութիւնը: Քոյդ:

Թիւ 41

3 մայիսի 1890 թ. Կ. Պոլիս

Ամենասիրելի Ս.

Ինչպէս գրել, նոյնպէս և շատ խօսելն ինձ համար արգելեալ են, ինչպէս վնասակար, հէնց իսկ կոկորդիս քաթարին պատճառաւ: Բազց մեր պատուական «Մշակ»-ի չորեքեանին գրած ոտանաւորս ուղարկելուց առաջ էլ և չետոյ, սպասում էի քո նամակին մեծ անհամբերութեամբ, և մրի տես որ երկու ամիս շարունակ ոչ մի բառ չի ստացաւ քեզանից. պարզապէս վախեցաւ որ հիւանդ չլինես, և աչքան մեծ էր մտաւորանքութիւնս որ վերջապէս որոշեցի գրել, մինչ անկարծ երէկ երեկոյ քո չորս նամակները միասին ստացաւ Վասիլեանից... որքան շուտ երկար ժամանակ մնացել էին թղթատնում: Վասիլեանի ծառան փնտռած չլինելուն համար. շատ մեծ եղաւ նեղութիւնս... բազց մխիթալուց, ես ինձ զրպեցի, տեսնելով գոնէ նամակներիցդ թէ ողջ ես և առողջ, և շատ ուրախացաւ:

Գիտցիր որ չգիտեմ թէ քնչ պիտի կարողանամ փոխարինել քեզ աչս սիրող և անգին բարեկամութեան հա-

մար՝ որ ցոյց կը տաս ինձ, ալսինքն արդեօք թնչ պիտի կարողանամ անել, նոյն էլ իմ կողմից քեզ գործով չափո- նելու համար, բայց հաւատում եմ առ Աստուած և մեծ լոյս ունիմ որ նա պիտի տալ ինձ առիթ: Այդ էլ գի- տեմ որ, դու արդէն կը հաւատաս թէ որքան թանկ եմ քեզ զնահատում և ճանաչում եմ. անարատ պահէ և մի վհատիր առաքինութեան մէջ՝ որ վեր է քան զամենայն հարստութիւն աշխարհի: Մեր ամեն մէկ համբերութեամբ տարած վիշտը, մի քաջ աւելի է մեզ մօտեցնում Աստու- ծոյ, և արդէն երանի քեզ նմաններին...

Աշտուհեան կամ հօրեղբայրս և կամ ես անձամբ պի- տի երթանք առնել նամակներս թղթատնից, որ ցարդ տկարութեանս պատճառաւ չէի կարողանում երթալ...

Գրեցի Արծրունուն իմ նւէրը մի վեց տուն բանա- տեղծութիւն, ուր գրած եմ իմ սէրը և կարծիքը աչն մարդու մասին:

Մոսկուայից, Տիֆլիսից և Բազելից ինձ ուղարկած զրամական օգնութեան միջոցաւ կարողացալ քիչ պարտ- քերս հատուցանել, կատարել զանազան ծախքերս, մնա- ցեալ զրամով և մեծ խնայողութեամբ ստիպւած եմ քրոջս հետ գնալ օդաւորութեան ի կղզի, մէկ ու կէս ժամ հե- ուռ քաղաքից, մի ամսի չափ: Գորանից փետոյ Աստուած միայն գիտէ թէ թնչ պիտի տնեմ...

Խօսքը մեր մէջ, եթէ ալ կոնցէրտը կապանար թիֆլիզում, գուցէ աչն ժամանակ կարող էի Նւրոպալից անցնելով գալ աչնան թիֆլիս, Նւրոպա կրթալ ինձ շատ հարկաւոր էր... ինչ որ է, տեսնեմք Տէրն թնչ անօրինէ: Անշաղկապ գրիր ինձ...

Քեզ ի սրտէ սիրող և չարգող եղբայրդ.

Թիւ 42 1890 թ. 11 լունիս, Հալքի, Կ. Պոլիս
Ամենասիրելի Ա.

Մաչիս 26 թւականաւ գրած սիրալիր նամակդ ստացալ, դորանից երկու օր էլ փետոյ 22 լուբլի աչն պատական երկասարդների կողմից, որք բարեհաճեր էին զորանով ցոյց տալ ինձ իրանց սէրն ու խնամքը: Այ՛ բարեկամ, ալդ ուղարկւած գումարին մէջ տեսնում ես նոցա աղնիւ հոգին ու սիրտը, և հաւատա որ բառերն անբաւական եմ զտնում չաչտնելու համար ալդ պատա- կան անձանց իմ անբաւ երախտագիտութիւնս: Տա՛ր Աստուած, որ ժամ սուաջ բժշկելով անձամբ կարողանալի գալ, և գործով ցոյց տալ իրենց աչն ամեն բարի զգա- ցումները, որ տածում եմ և տածեր եմ սրտիս խորքում իրենց նկատմամբ: Դու որ ինձ լաւ ես ճանաչում, խնդ- րեմ չաչտնիր նոցա դու իմ կողմից շնորհակալութիւններս և սիրալիր ողջոյններս: Գիտցիր բարեկամս, որ ես հա- ւատալով առ Աստուած, միշտ աղօթում եմ նոցա բարե- լաւութեան և բարեբաստ ապագային համար, ալդ երի- տասարդներն են մեր ազգին միակ լոյսն ու նեցուկը ամեն բանում:

Դու ես աղօթէ՛ ինձ համար, և ժամ առաջ ես էլ բժշկեմ, որովհետեւ Հալքի կղզւոյն օդը ուր առ ալփժ բնակւում եմ առողջութեանս համար՝ դեռ ինձ չէ օգնում:

Սիրալիր ողջոյններս մեր պատական «Մշակ»-ին, աղնիւ մօրդ, սիրեցեալ Գէորգին և աղնիւ փեսիդ, տիկ. Բաշինջաղեանին և բոլոր ինձ հարցնող բարեկամաց:

Ասան խնդրեմ իմ պատականս պ. Տ. Նազարեանցին թէ «Մշակ»-ի տրեւեանի առթիւ ուղարկած ոտանաւորիս տպագրութեան մէջ սպրդել են երկու մեծ սխալներ, որ գրեթէ սպաններ են միտքն ու գեղեցկութիւնը: Նախ առաջին տան չորրորդ տողին մէջ փոխանակ տպւելու

հետ սիրույս՝ տպեր են հետ սիրույս: Երկրորդ. հինգերորդ տան երրորդ տողին լանգը է որ դէզ առ դէզ պիտի լինի հանդէս բառին հետ լանգելու համար՝ սխալմամբ տպեր են տեղ առ տեղ: Շատ ցաւեցալ երբ կարգացի:

Գրէ ինձ անպարտ, ընդունէ սիրույ համբոյս,
Քու եղբայրդ ի սէր:

Թիւ 43 17 օգոստ. 1890 թ. Կ. Պոլիս
Իմ սիրելի բարեկամս Ս.

Վերջի ե գորանից առաջ գրած նամակներդ էլ կարգաւ ստացաւ, սակաւն գլուխս չկախելու համար գրելուց զգուշանում եմ, որովհետեւ դեռ չարունակում է կոկորդիս ցաւը, և ձաւնս մարած է. պ. Շիշմանեանը գուցէ լաւ տեղեակ չլինելով գրած լինի թէ ընդհանուր մարմնով առողջ եմ, սակաւն դժբաղդաբար ձաւնս դեռ չէ բացւած... ամենից աւելի աչդ է որ, աչս իմ ձաւնի հիւանդութեան մասնագէտ մի բժիշկ կալ չուն, որ ապահով խոստացած է ինձ բժշկել, սակաւն երկու հարիւր ռուբլի փող է ուզում, աչսինքն 25 ոսկի օսմանեան, և աչդ գումարը անկարելի եղաւ և պիտի լինի գտնելը, ոչ ոք գիտնալ անգամ չէ կամենում, ուստի առանց օգնութեան և դարմանի մնացել եմ չուսահատ...

Քեզ ի սրտէ սիրող եղբայրդ.

Թիւ 44 28 սեպտ. 1890 թ. Կ. Պոլիս
Իմ ազնիւ և պատւական Ս.

Տկարութեանս պատճառաւ կը դժուարանամ գրիչս ձեռք առնել, և ամիսներով երբեմն չեմ կարող գրել՝ քեզ անգամ՝ հակառակ իմ ցանկութեան:

Սակաւն ապահով եղիր թէ, օր չանցնիր, որ քո մասին չխօսեմ իմ բարեկամաց, աչս, ճշմարիտ է որ օր չանցնիր. Բայց ինչ օգուտ որ քո հիւանդութիւնը շատ տխրեցուց ինձ, թէպէտ գրում ես թէ ալժմ առողջացար, աչ վախենում եմ որ դարձեալ մի որ և է անխոհմտութեամբ կրկին հիւանդանաս աղէկապետների մէջ, որք աւելի զնահատում են լոյսի մէջ տրւած արծաթը, քան քեզ նման գոհարը, որ միտութեան մէջ է փալտում: Եթէ նոքա իմ կէսի չափ ճանաչէին քեզի դու շատ վիշտ չպէտք է ունենայիր. հազար ախոս: Ես էլ աչտեղ քո դարդն եմ քաշում, բայց քեզանով էլ զմայլւում եմ... դու մի վնասիր, իմ քաջ գիւցազնս, գործիր բարին՝ ի սէր բարւոյն, թէ մարդիկ չտեսնեն՝ Աստուած աւելի լաւ կը տեսնէ... կեանքը աչտեղ չէ վերջանում: Միայն խօստացիր ինձ զգուշանալ առողջութեանդ մասին, առանց դուրս ոչինչ կարելի է անել:

Յուսամ, պ. Ֆոթիադէսի, բժիշկիս խնամքով գոնէ մի երեք ամսից կարողանամ վերստին խօսել պաշտօն ձաւնով, բայց մինչ աչդ ժամանակ դեռ շատ վիրաբուժական գործողութիւններ պիտի կատարէ կոկորդիս մէջ՝ որոնք ինձ շատ ցնցում և նեղացնում են: Մինչ աչս օրս 20 անգամ ալրեց երկաթով և դեղերով, հիմակ էլ սկսել է մի սուր գործիքով կտրել և պոկել աչւած աւելորդ մսերը, շատ, շատ եմ տանջւում... բայց ինչ արած, Աստուած ող է տալիս, առանց դուրան անհնարին է տանեալդ «օպերացիաները»: Դրամական սոսկալի նեղութիւն եմ կրում. աչտեղ ոչ ոք գիտեալ անգամ չուզեց. կարեորութիւն անգամ չեն տալիս, չեն զգում. մինչև անգամ... անամօթաբար գրում է թէ առողջ եմ, և թէ ինձ պիտի օգնեն... սուտ և սուտ...

Պր. Տօնապետեան ատաց թէ պ. Ճանպեղանովի նա.

մակ են գրել, ես էլ խնդրեցի իրանից որ գրէ սխալ լինելը և թէ բացագրի իմ վիճակը... որովհետեւ Տօնապետեան: ասելովը նոքա ուզել են եղել ինձ դրամական մի օգնութիւն ուղարկել և... նամակից չեստղծողեցեղեն ալդո նպատակնին... տեսնում ես զժբաղդութիւնը. իրանք ոչինչ չարին, անողին էլ խափանում են դիտաւորութիւնը՝ սխալ լուրեր հաղորդելով...

Ինչ որ է, չուտով պատասխանի ինձ խնդրեմ, որոշ և ստույգ տեղեկութիւն տուր ինձ առողջութեանդ մասին. սիրով կողջունեմ...

Ձքեզ ի սրտէ չարգոյ և սիրող եղբայրդ.

Թիւ 45

26 հոկտ. 1890 թ. Կ. Պոլիս

Սիրելի եղբայր իմ Ս.

Ամեն շաբթու մէջ երկու կամ երեք անգամ իջնում եմ ի քաղաք բժշկիւս երթալու համար, այս վերջին անգամ սորանից երկու օր առաջ երբ կրկին մեքենայ դնելով գնեց կոկորդոս, բացարձակ ասաց թէ՛ անպայման կերպիւ, դեռ շատ ամիսներ չի պիտի կարողանամ ներկայիւ, դեռ շատ ամիսներ չի պիտի կարողանամ ներկայիւ, մինչ իսկ խօսեղն արգելում է: Եւ դորանից չեստղ, ժամանակ անցնի, ու կոկորդիւս վերքերը փակւեն և ներկայացնել սկսիմ, շատ զգուշ պէտք է լինեմ որ կրկին աւելի ծանր մի հիւանդութիւն չի սկսի կոկորդոս... ինչպէս որ կը գուշակես, սարսափելի է իմ վիճակը և աննախանձելի. թնչ պէտք է անեմ բոլոր այս ձմրան մէջ, որտեղից պիտի ճարեմ պիտուքներս գլխաւորաբար դեղերի և բժշկի ահագին ծախքերը... Ես, որ գիտես թէ ինչպէս էի սիրում արեւստոս, վարժած էի դորա չուզմունքներին, փառացը և քրտանց, հիմի դատապարտւած եմ առանձին և անընկեր, հիւանդ և մեղս-

մաղձ բնակել մի աննշան գիւղի մէջ, չուենալով աշխատանք, և անհրաժեշտ պիտուքներս հոգալու նիւթական միջոցներու մտածութիւնը և հոգը օրից օր աւելի և աւելի մաշում են ինձ: Եթէ բժշկիւս խնամքները թողուլ կարելի լինէր՝ գուցէ կը մեկնէի Պոլսից, սակայն անկարելի է. ուրիշ շատ բժիշկներ էլ վկայում են, որ դեռ երեք ամսի չափ պէտք է որ ընդունեմ նորա խնամքները, և սա էլ աւելորդ չի լինի ասելը թէ՛ բժիշկի, կոկորդի, ականջի, քթի հիւանդութեանց համար Եւրոպայում էլ առաջին պրոֆեսորի համբան ունի: Սակայն այս բոլոր չէի գրել, սիրող չի վերաւորելու համար. բաց անհրաժեշտ մասնաւոր եմ գրում որ ցուց տաս ալն անձանց՝ որք քիչ շատ չիչելով իմ անցեալը՝ կարեկից լինեն իմ ցաւին, և ներկայումս դրամական մի փոխառութիւն անեն ինձ, որ քիչ թէ շատ պարտքերս վճարեմ, և կարողանամ սա ձմեռւան ծանր եղանակը անցկացնել, էլ ում որ դու քարմար կը դատես ցուց տուր. լաւ կը լինի եթէ պ. Աղէք-սանդր Մելիք-Աղարեանցին, պ. Հանպետանեանին և պ. Փրիզոնեանին էլ ցուց տաս:

Ներք, իմ եղբայր, քեզ տւած նեղութիւնս, բաց ճարահատեալ մնացի: Եթէ մինը գտնել որ իմ գրածների մէջ (այսպէս ասած) մի աւելորդ բան գտնէ, կը խնդրեմ նորանից, որ իմ բժշկապետից մանրամասն տեղեկութիւն հարցնէ նախ՝ որ ամեն բան ստուգելի. նորա հասցէն հետեալն է.

Constantinople, Péra, Rue Agha-Hamam N° 40,
Dr. F. Fotiades.

Վերջին նամակովդ իմացալ որ առողջ ես, և ես հոգով ուրախ եմ, միայն խնդրեմ որ զգուշանաս ալ ևս հիւանդանալուց. ազնիւ մօրկանդ, սիրելի Բաշինջաղեանին տուր իմ բարեններս: Անհամբեր կը սպասեմ նամա-

կիզ. պատահան... ուղղակի ինձ գրէ (заказное) Кон-
стантиннополь, Буюкдере.

Համբուրելով քեզ կարօտով, մնամ աննման սիրելու-
թեանդ եղբայր ի սրտէ:

Թիւ 46 26 նոյեմբ. 1890 թ. Կ. Պոլիս

Սիրելի եղբայր իմ Ս.

Որքան ցաւ է ինձ, որ չնայելով քո նեղութեան և
վատ դրութեան, շարունակ իմ ցաւոյ և հիւանդութեան
մասին գրելով՝ քեզ նեղացնում եմ. ներսա յաջնիւս, լոյս
ունիմ որ երբ լաւանամ, կարող պիտի լինեմ ես ինքս
Աստուծով օգնել քեզ նեղ օրերիդ մէջ, և աչն ժամանակը
հեռի չէ. առ աջով լուսանք առ Աստուած, հաւատանք և
սպասենք աղօթելով...

Գույզ եղբայր ի սրտէ.

Թիւ 47 19 յուն. 1891 թ. Կ. Պ. Պէօքիւքտէրէ

Պատուական և սրբելից իմ Ս.

Ներքէ ինձ, որ այսքան ուշ բարեմաղթում եմ քեզ
նոր տարին, բայց բաւական է որ ի սրտէ կը ցանկամ
քեզ համար լաւագոյն և բարեբաւաստիկ օրեր. ուրիմն փոքր
ինչ ուշանալը չի վնասեր. արդէն դա մի սովորութիւն են
արած մարդիկ. միմեանց բարեմաղթութիւններ անել
ամեն նոր տարեալ առթիւ և ալ բարեմաղթութեանց
մէջ աւելի լեղուններն են խօսում՝ քան թէ սրտերը: Ինձ
որ մնալ, ոչ թէ միայն կը ցանկամ քեզ համար ամեն նոր
տարին բարեբաւաստիկ, ալ մինչև անգամ կենացդ ամեն
նոր օրերը, բերելով քեզ նոր ուրախութիւն և նոր չա-
ղողութիւններ. բայց պիտի ասես թէ դժբաղդաբար աչն.

պէս չէ լինում, սակայն փաթ չէ. դու քո վշտաց մէջ հա-
ւատն, աւելի սրբելի ես Աստուծոյ, քան շատերը իրանց
բուրլիների դէպին մէջ: Մի մոռանար Քրիստոսի ստածը.
«ամբարշտաց չաջողեսի ի վերալ երկրի», մի մեծ խա-
լացի բանաստեղծ փիլիսոփայ Տանթէ Աւիկիէնի,
ատում է թէ «հազար հաճուք մի վիշտ չեն աւ-
ժէր»: Քիչ շատ համբերութեամբ տարւած վիշտը՝ մեզ
Աստուծոյ է մօտեցնում: Նոքա որ մեծ վշտեր ունեն, եր-
ջանիկ են մի փոքր ուրախութեամբ էլ: Աստուած աւելի
որոշ կը տեսնէ նորանց՝ որոնք որ անախ են թողւած
մարդիկներից: Սակայն ովկիանոսի մէջ խրած մարդա-
րիտը, ժալոերի ծոցին մէջ թաղւած աղամանդը՝ ծածկ-
ւած են թէպէտ մարդերից, բայց որոշ կը փաշլին Ստեղ-
ծողի աչացն լանդիման. ինչպէս դու, իմ թանկազին հե-
րոս, որ ծածկւած ես աղքատութեանդ համեստ քողին
տակ, բայց վիշտ որ կալ մի աչք քեզ տեսնող և ալ աչ-
քից պիտի ծագէ մի օր հողուղ լուս և մխիթարութիւն,
և աչս իմ ասածները փորձով դիտեմ: Գու ուրախացիր որ
ունիս հողուղ և սրտի հարստութիւն, և ցաւէ դոցա վրայ
որք աղքատ են աչն կողմից. զի ալ է ճամարիտ աղքա-
տութիւնը:

Ինչպէս որ երեւում է, Կոնստանդնուպոլիս անգաղ
են գտնում բփշկները և դեռ չեն համարձակուած բացար-
ձակ կերպով ներարկել հիւանդներին, որովհետեւ փոխա-
նակ բժշկելու կամ սպաննում է և կամ մի նոր տարօրի-
նակ հիւանդութիւն է լաւաջ բերում. ուստի իմ բփշկն
էլ չէ ուղում իմ վրալ փորձել. դորա փոխարկն տալիս է
մի դեղ, որից ընդունում եմ օրը 6 չալի գդալ, մեծ նե-
ղութեամբ, և որի մէջ քրէօգոթ կալ և որ սատարիկ
աչում է կոկորդս և բերանս: Սակայն ինչպէս երեւում է,
սորանից օգուտ պիտի տեսնեմ, որովհետեւ վերքը փոքր

ինչ մեղմացած է թուում սակալն սաստիկ ձմեռն ու ցուրտը, որ արում են ալտեղ, դանդաղեցնում է իմ բժշկութիւնը: Երեակալէ, ես որ սիրում էի նստել, խօսել բարեկամաց ընկերութեան մէջ, ալժամ ոչ ընկերութիւն ունիմ մօտս և ոչ ձալն, թէ լեզուս միայն շարժել կամեմ: Եւ սաստիկ ցաւ կը զգամ, վերջապէս կեանքս անցնում է առանձին, ախուր, միօրինակ, անձալն և անդրամ:

Մեծ է չուս և հաւատքս առ Աստուած, որով կարողանում եմ դիմանալ իմ աչս ցաւալի վիճակին, և չուսալ որ մի օր պիտի կարողանամ գրկել և համբուրել զքեզ կրկին:

Քոյդ ի սրտէ և ի մտաց.

Թիւ 48

22 փետր. 91 թ. Կ. Պ. Բէրա.

Նշան-թաշ ռուսական հիւանդանոց

իմ անդին բարեկամս Ս.

Քո ձեռամբ ուղարկւած 80 ռ. և չետոյ կրկին ալսօր 162 ռ. գումարները ստացալ ամբողջապէս, էլ իմ շնորհակալութեան չափ չի կալ. ալդ մասին արդէն պիտի գրեմ «Մշակ»-ի մէջ, հէնց որ մի քիչ ուժերս վերադառնան:

Ներքէ ինձ, որ ուշ եմ պատասխանում քեզ, սակալն չէի կարող սաստիկ ակարութեանս պատճառով: Հիմա որ գտնուում եմ ռուսաց սուրբ Նիկողոսեան հիւանդանոցում, շատ աւելի լաւ եմ զգում ես ինձ, օրը երեք անգամ ընդունում եմ բժիշկների ալցելութիւնը, մանաւանդ բուն իմ մասնագէտ բժիշկս Միխաիլ Օսիպովիչ Պլէսկով, լիովին չուս է տալիս բժշկել ինձ, արդէն ամենօրեալ կատարած վիրաբուժական գործողութիւններից մեղմացել է կողորդիս ցաւը. փնռք Աստուծոյ:

Հէնց որ մի քիչ ձալնս լսելու չափ կարողանալ գուրս գալ և զօրանամ, պատւիրում է ինձ ճանապարհորդել ծովեզերեալ քաղաքներ, մանաւանդ Խտալիայ:

Սրտիդ խռովութիւնը թող ալ ես հանդարտի. կարծեմ որ պիտի կարողանամ կրկին տեսնել, գրկել զքեզ. քոյդ եղբայր ի սրտէ:

Պ. Տօնապետեան սրտագին ողջոյնները կուղարկէ քեզ: Եթէ կարելի է օպերալի թարգմանւած լիպրէթից մի հատ ինձ ուղարկիր: Վաղուց է որ չեմ ստացել «Տարազ» և «Աղբիւր»: Քոյդ:

Թիւ 49

4 մարտ 1891 թ.

Русская Николаевская Больница № 7.

Ամենասիրելի բարեկամս Ս.

Քեզ նման ես էլ կարող եմ գանդալտել նամակներիդ չափազանց ուշ հասնելուց: Երեակալիւ, վերջին նամակդ որ գրւած է փետրւար 8-ին ես ստացալ ալստեղ 28-ին, չեմ իմանում ինչ բան է ալս. արդէն անցեալ շաբթեալ մէջ ուղարկեցի քեզ մի նամակ, ուր չալտնում եմ 80 և 162 ռ. գումարներին ստանալս...

Ինձ համար շատ ծանր է ալսքան երկար գրել: Վստահ եղիր. չալտնեցաւ որ կողորդիս ցաւը հիւժախտ չէ, պէտք չկալ Վոլի և ալն. բժիշկս լանձն է առնում ինձ բուժել, բաց որքան լինի хронический горловой катаррѣ թեթեւ բան չէ, շատ թուլ է ձգում ինձ, ալժամ 1000 ռ. աւել ունիմ հաւաքւած ալստեղ, մի կողմից էլ փռռք Աստուծոյ, ուղարկում եմ... տեսնեք չետոյ ամենաբարին Աստուած ինչ ցուց կը տալ:

Համբուրելով քեզ մնամ անզուգական սիրելութեանդ անձնէր եղբայր:

Թիւ 49

19 մարտ, 1891 թ. Կ. Պոլիս

Русская Николаевская больница № 7.

Սիրելի եղբայր իմ Ս.

Ահա մի ամուսնային մէջ սա երրորդ նամակն է որ ուղարկում եմ քեզ, երէկ ստացաւ քո վերջին նամակը՝ մարտ 2 թւականով, աչօր 19 մարտի, ուստի նամակդ հասել է ինձ 18 օրան մէջ։ Սա ինչ զարմանալի բան է։ Յուսամ առաջին երկու նամակներս արդէն ստացած կը լինես, ուր չափանած եմ կրկին և կրկին թէ ստացաւ 80—162 և աչօ վերջին ուղարկածդ 101 ուղարկու գումարները։ Ծովափնոյնների ուղարկած 4 ոսկին նույնպէս ստացել եմ։

Ինձ խնդրում ես ընդհանուր մի շնորհակալութեան չօղած գրել, միթէ կարծում ես որ աչօ բանը վաղուց է ես չեմ խորհում, միթէ աչօ իմ սուրբ պարտքն ու պէտքը չէ։ Սակայն աչօ աստիճան տկար եմ, որ քաջ եմ գալիս տենեկի մէջ, և աչօ քանը որ քեզ գրում եմ գիտցիր մեծ դժարութեամբ է։ Առանց նաեւու տկարութեանս, դարձեալ գրած կը լինէի մինչև հիմա, սրտիս զգացմունքը, որ տպւէր «Մշակ»-ի մէջ, սակայն սպասում էի որ Տըվ-խիսի արած նպաստս ալ՝ 400 ու., ընդունիմ, որպէս զի դորա մասին էլ կարողանամ գրել շնորհակալութիւն։ Աչօ անգամ նամակս ուղարկում եմ պ. Զարեհի ձեռամբ։

Յոգնեցաւ, աչօ ես չեմ կարող շարունակել. ինձ հարցնողաց, Վէնրգին, ազնիւ մօրկանդ բարեկերս. շուտ շուտ պատասխանիր.

Քո կարօտակէզ եղբայրդ։

Թիւ 50

3 ապրիլ, 1891 թ. Բերալ,

հիւանդանոց ուսուց

Իմ անգին Ս.

Վերջին նամակդ ստացաւ 22 մարտ թ.։ Սատիկ տկար եմ. ահա աչօ շնորհակալութեան չօղածը, որ երեք օրու մէջ կարողացաւ գրել, և որ ուղարկում եմ քեզ խնդրելով որ չանձնես պ. Արծրունուն, որ հրատարակէ շուտով «Մշակ»-ի մէջ։ Խնդրիր պ. Խաչատուրեանից որ ժամ առաջ ուղարկէ 350 ու. որովհետեւ ամսուս 16-ին դուրս կը գամ հիւանդանոցից Աստուծով. իսկ մալիսի մէկին՝ Պոլսից դէպի Խալալիա, Վենետիկ։

Շուտ գրիր, Բէթէրապուրկի քոնսէրը ինչ եղաւ Քոչդ եղբայր։

ԲԱՐԵԱՒԻ ՄԱՔԻ ԻՄ ՑՆՈՐՔՆԵՐ

ԳՐԵԱԼ ՀԵՏԵՒՈՂՈՒԹԵԱՍԲ ՄԱՆՍՖԷԼԴԻ

(Նւէր տիկ. Մարի-Զաքէլ)

ՄԱՐԻ (դւար թ գուրս ելլելով քուլիսներէց)
Շնորհակալ եմ, շատ շնորհակալ եմ Ձեզանից, մօրքորիկ.

Այս ձեր ընծան թանկագին է, իմ գանձն է սա մէկ
հատիկ

(Ուրոն ելով) Բայց, Տէր Աստուած, ուր եմ դրած, ար-
դեօք գետինն եմ գցել.

Գուցէ մի տեղ պահ տեցի, և ալժմ ալ ևս մոռացել:

(Գօտի ին մէջ գտնելով) Բայց ոչ. ո՛հ ո՛հ, ահա գտալ,
ախ, տէր Աստուած, բիւր փառք քեզ:

Ձի քիչ մնաց որ արտասուք պիտ, վաղէին աչքերէս:

(Թղթեալ ին) Ձէ իմ գանձիկ, սիրուն թղթիկ, ալբ-
պէս կատակ մի անիր,

Եւ հաւատալ որ աղպէս հեշտ քեզ ձեռքիցս չեմ
հանիր:

Մօրեղբայրս ալժմ ինձ ասաց որ ալս թուղթը փող արժէ,

Մէծ, շատ մեծ փող. չգիտեմ քանի հազարներ թի-
րած է,

Եւ վաղն առտու պիտի տանի և անպատճառ բանք դնէ:

Որ փրօցէն թով ամեն տարի նորա արժէքն աւելցնէ:

(Ձեռք գոհունակութեամբ)

Երկու երեք տարուց լետու չանկարծ հարուստ կը լինեմ,
Գեղեցիկ չոր և հարսնացուի ճոխ օժիտներ կը դիզեմ:
Մէկ էլ տեսնես տղամարդիկք, սիրուն, տղեղ, ծեր, մատաղ,
Հէնց որ փողին հօտը առնեն, շուրջս ման գան,
քաշեն ան . .

Իսկ ես լռիկ քթի տակից կը ծիծաղեմ նոցա վրայ,
Թաշխնակս դիտմամբ գցեմ, որ մինը ծուխ և ինձ տալ,
Երբեմն ուզեմ մի բաժակ ջուր, լիմոն, քանֆէթ, հովահար,
Այդ պարոններն ծամուկելով կամքս կատարեն լրջաբար,
Մէկը միւսից առաջ վազէ որ ինձ լինի հաճելի,

Աչն էլ չէ մի որ օգուտ է, էլ ինչ վարձք տալ ծառայի:
(Ծ ի ծ ա ղ ե լ ի) . . .

Բալց ոչ, ոչ ոչ, ալգպէս լաւ չէ, զի ամենաչն մարդ
տգէտ
կասկածանօք վրաս նալի, կարծելով ինձ մի քոքէթ,

Չեն մտածէր որ ալգ վարմունք, մեր տարիքին է
պահանջ,
Ինչպէս ամեն նոր ծլած ծաղիկ, երբ դու նուրբ է և կա-
նանչ՝

Պէտք է հաղով ծուխ, օրօրուի, մինչ իսկ թեթեւ հոգ-
մերից,

Իւր ընկերաց և երկնքին ցոլց տալ ծիծաղն իւր ամբիծ:
(Ս որ հ ե լ ո վ) Աւելի լաւ լինի կարծեմ, երբ դառնամ
չատ հարուստ,

Նոր գլխարկներ չինեկ կը տամ, ժանեակներով ճոխ հա-
գուստ,

Մօրքորիկս էլ կը համոզեմ, որ գնէ մի կառք եր-
կըծի,

Նրա հետ ման գամ, չիք օրն ի բուն, նման տիկնոջ մեր
գրացի,

Որ շատ քիչ օր տանը նստի, ման գալ խանութ և
կրպակ,

Աչ կը գնէ, կամ ալգ առնէ՝ մինչ որ պարպել իւր քսակ:
Բալց չէ, նրա պէս փող չեմ մսխէր. միայն Մուշթա-
լիդ կը գնամ,

Մօրքորիկս հետ չալ կը խմեմ, ծառուղեաց մէջ ման կը գամ,
Ո՛չ ոքի վրալ չեմ էլ նալիր, ես ինձ շատ ծանր կը
ծախսեմ,

Եթէ սիրտս էլ շատ բան ուղէ՝ ցանկութիւններս կը զսպեմ:
Ալլ թէ լինի չանկարծ մինը, բարձրահասակ և մատաղ,
Գռնատ դէմքով, սև աչքերով, որ կը նալի ինձ խաղաղ,
Եւ վերջապէս թէ աչն օտարն ի դէ ա լ ի ս նըմանի,
Բնաւ ցոլց չեմ տար որ սիրուն է և հաւանում եմ իրեն,
Ընդհակառակն, երես դարձնեմ, փախչեմ նորա աչ-
քերէն,

Անտարակոյ թէ ինձ սիրէ, ետեիցս պիտի գալ,
Ամենաչն տեղ նա էլ երթալ, ուր որ լինեմ ես ներկալ,
Օրերով և ամիսներով նա իմ հետքիս հետեի,
Չլանդգնելով մինչև անգամ որ բարեւ կամ խօսի:
Հոգովս ուրախ, ալլ դէմքով լուրջ, տեսնեմ նորա վար-
մունքներ.

Սրտիս աչքով, ուր ամեն օր աւելանան թիք-թաքներ,
Խղճմտանքս էլ կամաց-կամաց անշուշտ սկսի ինձ տանջել,
Ճար մտածեմ ալգ խեղճուկին մի կերպիւ ինձ մօտ
կանչել

Եւ միջոցն էլ իսկույն գտնեմ: Մօրքորիկս հետ երբ ման գամ
Ոտքս քարի խփել կեղծեմ, ու ճշալով վաչր կ'իջնամ,
Անշուշտ նա էլ, եթէ քար չէ, եթէ մարդ է, քաւալիէր,
Եւ ինձ համար եթէ զգաց ճշմարիտ և խորին սէր,
Ոչ թէ միայն պէտք է վազէ, շուտ ինձ գետնից վերցնելու,
Ալլ մինչև իսկ պիտի ցանկալ գրկած էլ տուն տա-
նելու . .

Աչն ատեն ես, անշուշտ դրսւանց, կը մերժեմ իւր առաջարկ,

Մօրքուրիկս էլ շնորհակալեօք կասէ «փութ չէ, ու-
նենք կառք»,
Ես համարձակ ձեռքն սեղմեմ, ի նշան իմ երախտեաց.
Մօրքուրիկիս և նորա հետ կ'անցնեմ միջոցն ծա-
ռուղեաց,
Նա ինձ հարցնէ անուշ ձայնով (ձևացնելով ձայն)
«արդեօք շատ էք ցաւ զգում»,
Ես փոխարէն բացականչեմ, «ինչի համար. ո՛չ...
ինչո՞ւմ»...
Հրճանքիցս մոռանալով, որ քիչ առաջ վաչր ընկալ,
Որպէս զի նրան մի առիթ տամ, որ վերջապէս
մօտս գալ:
Իսկ նա կրկին ինձ հարցնէ (ձևացնելով) «Ինչ, ոտ-
քերնիդ չէ՞ ցաւում»,
Այն ժամանակ սթափելով և զսպելով իմ խնդում,
Կ'ասեմ, «ոչինչ, ցաւ չեմ զգում, ջրերս են լոկ գրգռած»,
Թէ կառք նստեմ աւել ցնցէ, տակաւին չեմ հան-
դարաւած,
Հն մօրքուրիկ, թող կառապանն առնէ կառքն ու տուն
դառնալ,
Այս պարզ օդին ոտով գնանք, քալելը միշտ օ-
գուտ տալ»,
Մօրքուրս հաճի, քաւալիէրս էլ թե՛ն ինձ կը տալ լրջարար,
Ու երեքս միասին երթանք, սրտիկս ի դող ան-
բարբառ:
Եւ այդ բոլորն աչն նպատակաւ, որ մեր տունը սովորի,
Որ եթէ լաւ կրթեմ մարդ է, չուտով գալ մեզ
ալցելի:
Այն գիշերը քուն չեմ լինիլ, հետեւալ օրն մէկ ժամին,
Սենեկիցս որոշ լսեմ ձայնը մեր դրան զանգակին,
Սիրտս կ'ասէ, նա է, ո՛հ նա... իսկոյն ի սրահ կը թռչնու՛մ

Ծառան մտնէ, ձեռքին տոմսակ ասելով թէ՛ «կը
հաճեմ
Ընդունել աչս անուն պարոնն, որ դրսումը սպասէ»:
«Հապս, կ'ասեմ, մի սպասեցնէր, հրաւիրէ, շուտ,
վաղէ»:
Այն միջոցին, մինչև որ նա հանէ զգետն իւր հագին,
Գաղտագողի աչք կը գցեմ ալցելութեան տոմսակին,
Մտածելով որ անպատճառ նորա անունն է էդուար,
Արթիւր, Ադոլֆ և կամ Ալֆոնս և Ֆրէդէրիք կամ
Ժէրար,
Մէկ էլ տեսնեմ Ալէքսանդր է տոմսակին վրայ տպագրած,
Այդ անունը շատ չեմ հաւնիր, ամեն տեղ կալ տա-
րածաւած,
Բայց եթէ ալդ կրճատելով ռուսաց ոճով թէ տաշեմ,
Շատ համառօտ կոկիկ կերպով անունն իսկոյն որոշեմ.
Անուհետեւ միշտ հանապաղ նորան կոչեմ ես Սաշա,
Անշուշտ, եթէ ամուսնանանք, թէ Սաշան գալ առ
Մաշա,
Ինչ սիրունիկ ջուխտ կը լինէ՞ք... աշխարհք անէ թա-
մաշա,
Երբ մենք տան մէջ, էրիկ ու վնիկ կը խաղանք միշտ
օր թիշաւ
(քծնելով կը ծիծաղի)
Այս բոլորը կալծակնաբար խորհած ատենս ներս մտնի,
Փաղաքավար ինձ ողջունէ, գլուխ ծռելով գեղաւոր,
Ես էլ նորա քաղցր ողջունին պատասխանեմ կարմրելով,
Երկուսիս էլ սիրտերը լիքն, երջանկութեան իբրև ծով:
Այն րոպէին մօրքուրիկս լռութիւնն կ'ընդհատէ,
Հարց ու փորձեր, դատարկ խօսքեր, միմեանց վրաց
կը բարդէ,
Թէ հայրն ու մայրն ողջ են արդեօք, քիչ գործ ունի, քիչ վիճակ,

Ո՞րք առած է իւր ուսումը, միթէ չո՞ւնի կրն, զաւակ:
Գիցուք աղէ հարցն աւելորդ է, թէ ամուսին ունենաւ,
Միթէ աղքատէ աղջկանց նաչէր, նրանց հոտից ման,
կը գար,
Այս ամենն էլ, լաւ գիտնալով, երբնա կարգւած չեմ, կ'ասէ,
Այսուհանգերձ չգիտեմ ինչու, հոգոյս մէջ լոյս կը մոռնէ:
Բայց որքան սիրտս կը վշտանալ, երբ ոտք ելլէ, գնալ ուզէ,
Եւ ինձ ոչմ տամ, որ արցունքը աչքերիցս չի վազէ,
Մօրքուրիկս էլ խնդրէ անշուշտ, որ մեզ չաճախ ալցեղէ:
Այնուհետեւ, կասկած չի կալ, կը տեսնուիք անաբղիւ,
Մի քանի հեղ երթալ ու գալ, զատարկ բաներ կը խօսինք,
Մէկ էլ մի օր լանկարծ տեսնես, զանգակն հնչէ, ցինկ,
ցինկ, ցինկ
Երբ մօրքուրիկս էլ տանը չէ... ծառան թէպէտ դուռն
բանալ...
Իդէալս էլ կամաց, բուրուզ՝ սանդուղներից բարձ-
րանալ,
Պարտական եմ բնակսնաբար նորան սիրով բնդունել,
Եւ լուզմունքս չի չախնելով՝ անփութ լինել ու
ժպտիլ:
...Մեր աչքերի նաչւած քները արդէն չախնեն շատ զգաց-
մունք...
Սիրոյ զգացմունք, լուռ հառաչանք, սրտի դոփուն
և լուզմունք:
Մօրքուրիկս իսկ լաւ հասկանալ, որ սրտիկս է՛լ իմը չէ...
Եւ նորա հետ խօսակցելու չարմար միջոց որոնէ:
Է՛հ... վերջապէս թնչ երկարեմ, նպատակիս կը հասնեմ
Մաշան Մաշան ալր կին դառնան, սիրելի ե մտերիմ,
Աստուծ էլ մեզ կը պարգևէ սիրոյ պտուղ մի մանուկ,
Հալորիկ, մալրիկ արտասանէ, ձեռքով զգէ մեզ
փափուկ:

Ես պարապեմ տան գործերով, Սաշան գնալ իւր պաշտօնին,
Ճաշի նստենք երբ տուն դառնալ, ամեն օր ժամն
երեքին,
Երեկոյին էլ ման կը գամ, իւր թևի վրայ թևք ընկած,
Մեր վիճակին շատ նախանձեն, բոլորեքեանք զար-
մացած:
Երբ որ մթնէ, նա կ'երթալ կլուբ, Խա էլ որդիս քնացնեմ,
Եւ գիշերը նորան շապիկ, բաձկոն, վարտիկ կը կարեմ,
Եւ աչս կ'երպով միշտ երջանիկ ապրինք ուրախ ու ան-
զարդ,
Եւ մեր օրերն ունանն, անցնեն, երջանիկ ե անպղտոր
(ցաւ ու վ) Բայց եթէ նա ինձ սիրելուց չանկարծ մի օր՝
զաղարի,
Այն ժամանակ վալրիկեանները պէտք է թևն ինձ
տարի,
Ուրախութիւնս անհետանալ, նախանձն էլ սիրտս կը կրծի:
(Խ ո Ր ա մ ա ն կ) Ասենք զորա պատճառ լինողն իմ
ձեռքիցը չի պրծնի,
Ձի վերջապէս, երբ նշմարեմ, որ գիշերներն ուշանալ,
Արտասուքս էլ եթէ տեսնէ սառն անտարբեր կը մնալ,
Ո՛հ, աչն ատեն... գիշեր ցերեկ զաղտնի կերպիւ կը դիտեմ,
Ո՞րք է գնում, թնչ է անում, անդադար միշտ հետեւեմ,
Աստուծ չանէ, եթէ չանկարծ մի կնոջ հետ զեղանի,
Առանձին մի սենեկի մէջ գտնեմ նրան ես զաղտնի...
Այն ժամանակ մի, բիւր անէծք, առիւծի պէս մոնչելով
Այնտեղ երկուսն էլ բղկտեմ, իմ դողողուն ձեռքերով,
(կը պատուէ բաճկի տոմսակը)
Ի՞նչ արի ես... վա՛յ ինձ, բիւր վա՛յ, ան մօրքուրիկ սի-
րական,
Գուարի տես, մի բողբոսմ բոլոր լոյսերն իմ կորան,
Մնաք բարեհալ, իմ ցնորքներ, մնաք բարեհալ սին երանգք:

Ձեր փոխարէն աշխատելը զգամ սրտումս փուչ ու տա-
տասիկ.

Եւ ինձ համար չի կնկ հաճողք, սէր և հրճանք հողեկանս.
Ո՛հ դուք իմս չէք եղած բնաւ, ալս թուղթն էր
ձեզ պատւանդան.

Նա խորտակեց, դուք էլ ընկաք, կործանեցաք լաւիտեան,
 խեղճ սրտուամ միւսն թողլով հետք արտաւայ և
 արիան,

(*սւշքի գաւով*) Բազց, տէր Աստուծ, ինչ եւս ասումս,
 ինչ խօսքեր եւս անվազել,
 Միթէ կեանքի երջանկութիւնն բանկի թղթով եւս
 հիմնել...

Միթէ՛ չոճեմ ես տակաւին, առողջ էակ սիրող սիրտ,
Միթէ՛ քիչ կան աշխարհումս ազնիւ մարդիկ բա-
րեկիրթ...

(Թ Ղ Թ Ի Կ ա ո Ր Ն Ե Ր Ի Ն) Թուղթի՜ր կառք, քուզի՜ր կառք,
 և թէ՛ միա՛ն քո շնորհիւ
 Պէտք է՝ որ մեզ սիրեն մարդիկ և տան զորով ու
 պատիւ,

Նորիք ինձնից իբրև մի բան վտանգաւոր և անախտ,
 Քո ձեռքով հարս դառնալու տեղ, լաւ է լինել
 մալրապետ:

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

Վաճառում է բացառապէս Էկենդրոնական, դրա-
վաճառանոցում:

3854

001299x

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0012997

